

БЕЗДОМНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: оцінка ситуації та суспільні настрої

Аналітичний звіт

DEPAUL

Від безпритульності до гідного життя

Дослідження проведено БЛАГОДІЙНОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у співпраці з Соціологічною групою „Рейтинг“ та Інститутом демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України за фінансової підтримки Catholic Agency for Overseas Development (CAFOD).

За редакцією:

Марії Довбенко, Володимира Балабанова

Автори і авторки:

Олексій Антонович, Любомир Мисів, Наталія Халімоненко, Роман Борисов, Анна Константінова, Ксенія Бородай, Володимир Саріогло, Дар'я Короткова, Марина Огай.

Дисклеймер: Зміст дослідження є відповідальністю авторів та авторок та не є відображенням поглядів CAFOD.

Зміст

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
ОЦІНКА МАСШТАБІВ БЕЗДОМНОСТІ	13
Місто Київ	14
Місто Одеса	15
Місто Харків	16
Місто Львів	17
Оцінка по Україні	18
ОПИТУВАННЯ БЕЗДОМНИХ	20
Демографія опитаних	21
Ситуація із житлом	22
Оцінка загальних проблем	27
Алкогольна та наркотична залежність	31
Наявність доходів	33
Сімейні обставини	36
Оцінка власного майбутнього	40
ОПИТУВАННЯ ЕКСПЕРТІВ	45
Причини бездомності	46
Портрет бездомної особи	51
Відновлення статусу в суспільстві	54
ЗАГАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ	62
Загальна оцінка ситуації	63
Ставлення до бездомних	67
Оцінка можливостей для бездомних	72
Особистий досвід взаємодії	75
Оцінка окремих ініціатив	78
ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ БЕЗДОМНОСТІ. РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	82
ДОДАТКИ	87
ДОДАТОК А	87
ДОДАТОК Б	89

ДЕПОЛЬ УКРАЇНА

Благодійний фонд «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» – благодійна організація, яка входить до міжнародної групи благодійних організацій Deraul, що займаються подоланням проблеми бездомності у світі. В Україні фонд працює вже майже 20 років, допомагаючи людям, які опинилися у бездомності чи на межі бездомності.

«ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» надає широкий спектр допомоги – від забезпечення тимчасового перебування у притулках, юридичної і психосоціальної підтримки до довгострокових рішень надання постійного житла. З початку повномасштабного вторгнення фонд активно допомагає внутрішньо переміщеним особам та ветеранам, які стали основними групами ризику.

Організація працює безпосередньо у Харківській, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях та м. Києві, а також здійснює захист прав бездомних на національному рівні.

Результати нашої роботи:

- Понад 32 000 бездомних осіб отримали допомогу.
- Функціонують 15 притулків та центрів допомоги.
- Надано 14 квартир в рамках пілотного проєкту соціального житла.
- Надано понад 84 млн грн грошової допомоги постраждалим від війни.
- Понад 3000 домогосподарств отримали допомогу по відбудові житла.
- Прийнято закон «Про основні засади житлової політики» з урахуванням захисту прав бездомних.

«Ми не просто реагуємо на кризу — ми змінюємо системи. Ми створюємо умови, в яких бездомність не є вироком, а тимчасовим станом, що може бути подоланий. Люди потребують не лише даху над головою, а гідного місця в суспільстві. І саме це ми допомагаємо їм віднайти», — Ганна Скорик, директорка «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА».

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінка масштабів бездомності

Аудиторія: бездомні особи віком від 18 років, які відвідують заклади для бездомних (центри надання послуг та точки годування) у містах Київ, Одеса, Харків та Львів

Вибіркова сукупність: 1090 респондентів (Київ – 219 осіб, Одеса – 479 осіб, Харків – 286 осіб, Львів – 106 осіб)

Метод опитування: особисте формалізоване інтерв'ю (face-to-face).

Помилка репрезентативності дослідження з довірчою ймовірністю 0,95: для кожного міста не більше 5,0%

Терміни проведення: 1-30 квітня, 2026

Опитування бездомних

Аудиторія: бездомні особи віком від 18 років, які відвідують заклади для бездомних (центри надання послуг та точки годування) у містах Київ, Одеса, Харків та Львів

Вибіркова сукупність: 250 респондентів

Метод опитування: особисте формалізоване інтерв'ю (face-to-face).

Помилка репрезентативності дослідження з довірчою ймовірністю 0,95: не більше 6,2%

Терміни проведення: 14-15 квітня, 2026

Експертне опитування

Аудиторія: представники адміністрації установ, що надають допомогу бездомним

Вибіркова сукупність: 10 експертів

Метод опитування: глибинне напівструктуроване інтерв'ю

Терміни проведення: 14-15 квітня, 2026

Опитування населення України

Аудиторія: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати зважені з використанням актуальних даних Державної служби статистики України

Вибірка репрезентативна за віком, статтю

Вибіркова сукупність: 1200 респондентів

Метод опитування: CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). На основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів

Помилка репрезентативності дослідження з довірчою ймовірністю 0,95: не більше 2,8%

Терміни проведення: 14-15 квітня, 2026

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Масштаби бездомності в Україні

Дослідження встановило, що загальна чисельність бездомних в Україні може складати **від 57 тис. до 121 тис. осіб**. Цей показник суттєво відрізняється від офіційних даних держави, які становлять лише **близько п'ятої або десятої частини** від фактичної кількості бездомних осіб, яка за даними Міністерства соціальної політики станом на 1 січня 2026 року становила 12 451 особа. Водночас реальна кількість бездомних може бути значно вищою, оскільки, як показало дослідження, існує категорія осіб, яка не відвідує заклади для бездомних. Також унаслідок повномасштабного вторгнення кількість бездомних суттєво зросла. За оцінками експертів, загальна кількість бездомних в Україні сьогодні може налічувати **більше мільйона осіб**.

2. Портрет бездомної особи

Серед бездомних переважають чоловіки (69%), найчисельнішою віковою групою є особи **41–59 років** (46%). 63% перебувають без житла більше двох років. Найпоширенішими вразливими групами є **ВПО** (40%), особи з інвалідністю (33%) та одинокі особи похилого віку (28%). Водночас експерти констатують суттєве збільшення звернень з боку **ветеранів**.

Жінок серед бездомних традиційно значно менше — близько 20%. Проте з початком війни гендерний баланс дещо змінився: кількість звернень з боку жінок зросла більше, ніж з боку чоловіків мобілізаційного віку, які уникають відвідування центрів через побоювання мобілізаційних заходів.

Експерти також звертають увагу на розмитість меж між «новими» та «традиційними» бездомними: люди, які втратили житло через війну, зовні вже не відрізняються від решти населення, що ускладнює як їхню ідентифікацію, так і суспільне сприйняття проблеми.

3. Стан здоров'я та соціальна ситуація

59% бездомних оцінюють свій **стан здоров'я як поганий або дуже поганий**. Лише 54% отримують необхідне лікування стабільно, 77% залишаються без фахової психологічної підтримки.

Експерти зазначають, що сучасний контингент центрів дедалі більше потребує не просто притулку, а серйозного медичного догляду та паліативної допомоги. Це створює додаткове навантаження на організації, які не мають ні відповідного персоналу, ні інфраструктури. Особливою проблемою є замкнене коло між відсутністю документів і неможливістю отримати медичну допомогу.

4. Зайнятість і залежності

78% бездомних **не мають роботи**, лише 6% мають постійну зайнятість. Основним джерелом доходів для 41% є державні виплати, для 18% - допомога благодійних фондів. Найпопулярнішою роботою бездомні називають (18%) збір та сортування вторинної сировини. Спеціалізованих програм навчання та працевлаштування, адаптованих саме для бездомних, в Україні фактично не існує

Щодо залежностей, то 63% бездомних зазначили, що **ніколи не стикалися з алкогольною залежністю, а 92% - з наркотичною залежністю**. При цьому експерти вказують, що залежності у більшості випадків є наслідком, а не причиною бездомності або розвиваються паралельно з нею під впливом складних життєвих обставин.

5. Моральна кар'єра бездомного та реінтеграція

Хоча 58% бездомних **оцінюють своє майбутнє оптимістично**, а 86% хотіли б отримати допомогу для повернення до стабільного життя, існує так званий **феномен моральної кар'єри бездомного**. Цей феномен передбачає поступову трансформацію самосприйняття особи від звичайної людини до людини, яка прийняла маргінальний статус як норму. Ця трансформація відбувається протягом **3–6 місяців після втрати житла** і суттєво ускладнює подальшу реінтеграцію: після цього порогу людині набагато важче прийняти допомогу і повернутися до ритму звичайного життя.

Експерти підкреслюють, що успішна реінтеграція, як правило, відбувається там, де бездомній особі вдається сформувати нове приймаюче середовище — через спільноту центру, відновлені стосунки з родиною або підтримку соціального працівника.

6. Загальна оцінка ситуації з бездомністю

Більшість опитаних українців (69%) вважають **ситуацію з бездомністю в країні критичною**. При цьому сприйняття проблеми на рівні власної громади є значно менш тривожним: лише 28% вважають місцеву ситуацію критичною. Цей розрив між загальнонаціональною і локальною оцінкою фіксують і експерти: за їхніми словами, частина представників місцевої влади досі не усвідомлює масштабів проблеми у власних громадах і не веде систематичного обліку бездомних.

76% опитаних констатують **погіршення ситуації з бездомністю внаслідок повномасштабної війни**. Експерти також підтверджують цю тенденцію: індикатором зростання є збільшення навантаження на центри допомоги. Серед нових категорій бездомних — ВПО, які не змогли адаптуватися через відсутність роботи, незнання місцевої мови або високі ціни на оренду, а також ветерани, що стикаються з труднощами реінтеграції до мирного життя.

7. Ставлення суспільства до бездомних

Хоча абсолютна більшість (89%) опитаних погоджуються з тим, що бездомні є повноправними членами суспільства і 64% відчувають співчуття при зустрічі з бездомними, лише 14% оцінюють реальне суспільне ставлення до бездомних як позитивне. Декларована підтримка прав бездомних не обов'язково означає відсутність стигматизації — вона може існувати у прихованій формі, не усвідомлюватися самими респондентами і при цьому суттєво впливати на їхню поведінку при зустрічі з бездомними.

Експертні інтерв'ю підтверджують, що **прихована стигматизація** виявляється насамперед в інституційних практиках: працівники державних служб і медичних закладів нерідко відмовляють бездомним у допомозі або обслуговують їх за залишковим принципом через неохайний зовнішній вигляд, специфічний запах або нездатність орієнтуватися в бюрократичних процедурах.

А у суспільстві залишаються **стійкі стереотипи**, що перекладають відповідальність за бездомність на самих людей. 80% переконані, що більшість бездомних могли б працювати за наявності бажання, 70% пов'язують бездомність із залежностями, а 53% вважають, що бездомні самі обирають такий спосіб життя.

Серед реальних причин бездомності експерти називають сімейні конфлікти, шахрайство з нерухомістю, вихід із тотальних інституцій (дитячі будинки, місця позбавлення волі, психіатричні заклади), втрату роботи та з початком повномасштабного вторгнення.

8. Відповідальність, ефективність ініціатив та системні виклики

На думку населення, **основну відповідальність за вирішення проблеми бездомності несуть місцева (39%) та центральна влада (38%)**. При цьому громадяни доволі низько оцінюють їхню роботу в цьому напрямку: схвалення діяльності місцевої влади становить 40%, а центральної — лише 18%, тоді як громадських та благодійних організацій — 64%.

Експерти зазначають, що на рівні центральної влади ключовою проблемою є відсутність стратегічного планування в Міністерстві соціальної політики: пріоритети визначаються не більше, ніж на рік уперед, у робочих групах бракує фахівців із соціальної сфери, а нормативні акти приймаються без належного обговорення і часто не працюють на практиці. На рівні громад ефективність соціальної роботи залежить від особистої позиції керівника, що робить її непередбачуваною і нестабільною. Партнерство між державою і громадськими організаціями залишається ситуативним, а не системним: більшість організацій, що реально працюють із бездомними, фінансуються переважно з іноземних джерел і не мають гарантованої підтримки на місцевому рівні. Загальним наслідком є робота в режимі «гасіння пожеж» — без превентивних заходів і без можливості втрутитися до того, як людина пройде повний цикл моральної кар'єри бездомного.

ОЦІНКА МАСШТАБІВ БЕЗДОМНОСТІ

Обстеження бездомних осіб виявило значні відмінності між офіційно зареєстрованою кількістю бездомних осіб у містах та реальною кількістю таких осіб. У Києві за обстеженням кількість бездомних осіб більша у 6 разів, ніж зафіксовано в адміністративних даних, в Одесі – у 2 рази, а в Харкові – у 25 разів. Таким чином, загальна кількість бездомних по всій Україні може бути **у 5 чи навіть 10 разів більшою**, ніж фіксують офіційні дані Міністерства соціальної політики, зокрема, 12451 бездомна особа станом на 1 січня 2026 року. За проведеними розрахунками, кількість бездомних може становити **від 57 тис. до 121 тис. осіб**. При цьому слід зазначити, що ця кількість не включає приховану бездомність – категорію осіб, які не відвідують заклади (центри, точки) для бездомних і відповідно, є важкодоступними для дослідження.

Аналіз статево-вікової структури бездомних осіб виявив, що серед бездомних осіб **переважають чоловіки**: від 56% в м. Одесі до 62% у м. Харкові. При цьому віковий профілі чоловіків є досить схожими в усіх містах із концентрацією **у зрілому віці** (переважно 50–59 років). Жіноча бездомність також тяжіє по віковим характеристикам до старшого віку. Зокрема, у Києві та Харкові переважають жінки віком 50–59 років, а в Одесі спостерігається стійке зміщення у бік старших поколінь із піком у категорії 70+ років (22%).

Місто Київ

Обстеження бездомних у м. Києві протягом місяця зафіксувало 1053 особи, яким було надано послуги. Цей показник відображає сумарну кількість відвідувачів закладів для бездомних і включає випадки повторного звернення однієї особи впродовж різних днів спостереження. При цьому 728 осіб, яким надавалися послуги, зазначили, що відвідують також інші заклади, окрім того, в якому проводилося опитування. Це свідчить про те, що значна частина бездомних осіб користується послугами кількох закладів.

За проведеними підрахунками, з вирахуванням повторного звернення осіб та відвідування різних закладів, оціночна кількість бездомних осіб у м. Києві за місяць обстеження становить 1038 осіб. Тоді як адміністративні дані Міністерства соціальної політики за цей період фіксують лише 170 отримувачів, яким надано послуги у місті Києві.

Таким чином, **коефіцієнт охоплення, що відображає відносну кількість бездомних за адміністративними даними у порівнянні з оцінкою їх кількості за результатами обстеження, становить 16,4%. Це означає, що кількість бездомних осіб в м. Києві за обстеженням є більшою у 6 разів. А реальна кількість бездомних, з урахуванням категорії осіб, які не відвідують жодні заклади, може бути ще значно більшою, оскільки обстеження показало, що 342 особи у м. Києві не відвідують жодних закладів для бездомних.**

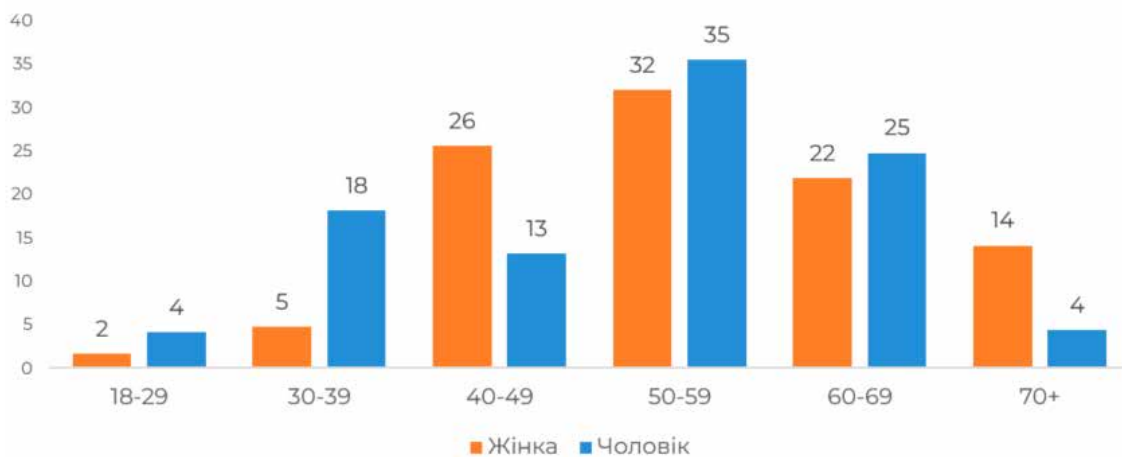

Рис 1.1. Статеві-вікова структура бездомних осіб, які отримали послуги у квітні 2026 р. у м. Київ, %

Місто Одеса

Обстеження бездомних в м. Одесі протягом місяця виявило 1910 осіб, яким було надано послуги. При цьому 1674 особи зазначили, що паралельно відвідують інші заклади. Це найвищий показник серед трьох досліджуваних міст, що може свідчити як про розвинену мережу закладів в Одесі, зокрема, наявність кількох мобільних точок вуличного харчування, так і про поведінкову стратегію бездомних осіб, орієнтовану на максимізацію доступу до різних закладів.

За проведеними підрахунками, з вирахуванням повторного звернення осіб та відвідування різних закладів, оціночна кількість бездомних осіб в м.Одесі за місяць обстеження становить 516 осіб. Тоді як адміністративні дані Міністерства соціальної політики за цей період фіксують 232 отримувачів, яким надано послуги у м. Одесі.

Таким чином, коефіцієнт охоплення склав **45%** — найвищий серед трьох досліджуваних міст. Це означає, що кількість бездомних в м.Одесі за обстеженням є більшою приблизно у 2 рази. А реальна кількість бездомних, з урахуванням категорії осіб, які не відвідують жодні заклади, може бути ще значно більшою, оскільки обстеження показало, що 852 особи у м. Одесі не відвідують жодних закладів для бездомних.

За результатами дослідження встановлено, що у квітні 2026 року серед бездомних по м. Одеса було 44% жінок та 56% чоловіків. Серед жінок бездомність зміщена у бік старших вікових категорій. Наймолодші групи представлені відносно мало: жінки віком до 40 років складають 23% (9% у віці 18-29 років та 14% у віці 30-39 років). Найбільш чисельною категорією (пік розподілу) є літні жінки: кожна п'ята бездомна жінка (20%) перебуває у віці 60-69 років, а найстарша група 70+ років сягає 22%.

Бездомні чоловіки в місті Одеса мають більш класичний розподіл із концентрацією у зрілому віці. Молодь до 40 років серед них сумарно становить 23% (8% у віці 18-29 років та 15% у віці 30-39 років). Помітна частка припадає на категорію 40-49 років – 19%. Найбільше чоловіки представлені у віковій групі 50-59 років і становлять 28%, ще майже чверть (23%) – це чоловіки віком 60-69 років. Водночас найстарша категорія (70+ років) є найменшою і складає лише 7% (Рис. 1.2).

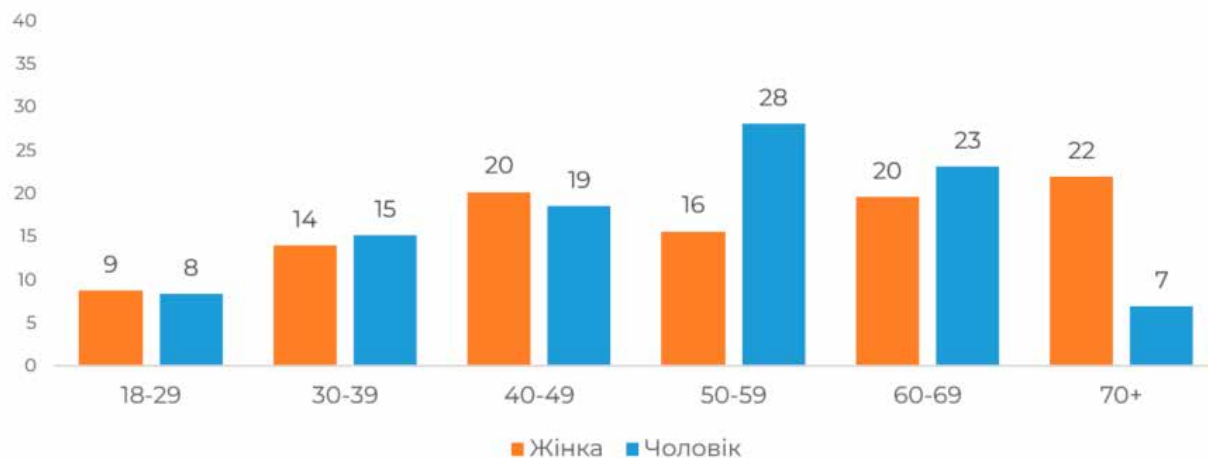

Рис 1.2. Статеві-вікова структура бездомних осіб, які отримали послуги у квітні 2026 р. у м. Одеса, %

Місто Харків

Обстеження бездомних в м. Харкові протягом місяця виявило 2218 осіб, яким було надано послуги, що становить найвищий показник серед трьох міст. При цьому 1327 осіб зазначили, що паралельно відвідують інші заклади.

За проведеними підрахунками, з вирахуванням повторного звернення осіб та відвідування різних закладів, оціночна кількість бездомних осіб в м. Харкові за місяць обстеження становить 785 осіб - найвищий показник серед трьох міст. Але адміністративні дані Міністерства соціальної політики за цей період фіксують лише 160 отримувачів, яким надано послуги у м. Харкові.

Таким чином, коефіцієнт охоплення склав 4,1% — найнижчий серед трьох досліджуваних міст. Це означає, що кількість бездомних в м. Харкові за обстеженням є більшою у 25 разів. А реальна кількість бездомних, з урахуванням категорії осіб, які не відвідують жодні заклади, може бути ще більшою, оскільки обстеження показало, що 460 осіб у м. Харкові не відвідують жодних закладів для бездомних.

За результатами дослідження встановлено, що у квітні 2026 року серед бездомних по м. Харків було 38% жінок та 62% чоловіків. Серед жінок бездомність має два виражені піки у молодому та зрілому віці. Наймолодші вікові категорії серед жінок представлені досить вагомо: група до 40 років сумарно складає майже третину

(32%), де жінки віком 18-29 років становлять 10%, а 30-39 років – 22%. Спостерігається певне зниження частки у віці 40-49 років (15%). Бездомні жінки у віці 50-59 років є найпредставленішою категорією (30%). Бездомні чоловіки у Харкові зосереджені переважно у старших вікових групах, порівняно із жінками. Серед них наймолодші категорії до 40 років становлять лише 17%. Різке зростання починається з категорії 40-49 років (22%), а найбільше чоловіки представлені у віковій групі 50-59 років – 27%. Ще понад чверть (26%) припадає на чоловіків віком 60-69 років (Рис. 1.3).

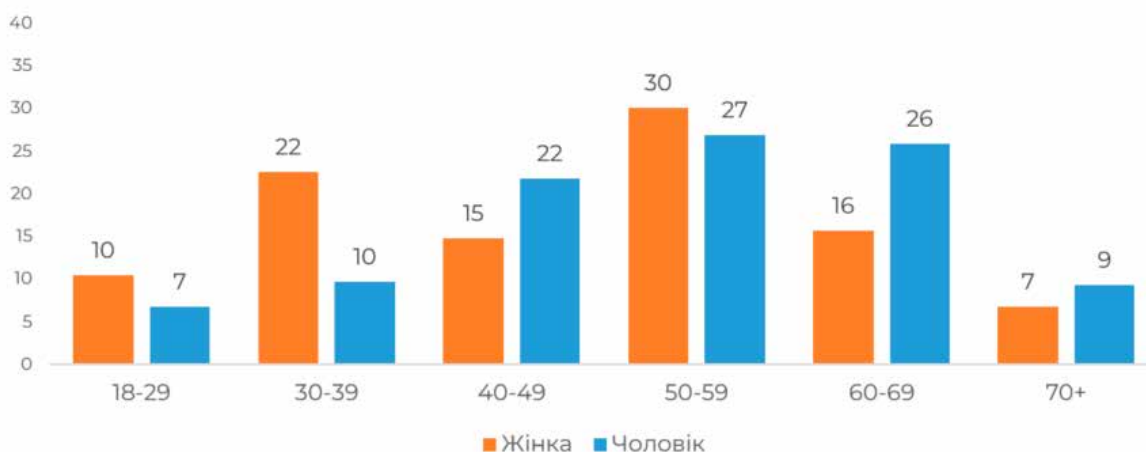

Рис 1.3. Статеві-вікова структура бездомних осіб, які отримали послуги у квітні 2026 р. у м. Харків, %

Місто Львів

Місто Львів не включено до порівняльного аналізу ситуації з бездомними особами через недостатню представленість закладів в обстеженні. Це не дало можливості здійснити оцінок кількості бездомних. Разом з цим, на основі опитування 106 випадково відібраних відвідувачів досліджуваних закладів встановлено таке. У квітні 2026 року серед бездомних, які відвідали два досліджуваних заклади по м. Львів було 27% жінок та 73% чоловіків. При цьому серед жінок бездомність має чітко виражену концентрацію в одній віковій групі, тоді як в інших категоріях розподіл є майже рівномірним. Молоді жінки віком до 40 років сумарно складають трохи більше чверті (26%), де 12% припадає на вік 18–29 років, а 14% – на 30–39 років. Абсолютним піком та найбільшою категорією є жінки віком 40–49 років, які становлять понад третину сукупності бездомних (35%). Бездомні чоловіки у Львові є помітно старшими порівняно із жінками, а наймолодша група (18–29 років) тут майже відсутня і становить лише 1%. У віці 30–39 років їхня частка сягає 13%, а у категорії 40–49 років – 22%. Найбільше чоловіки представлені у віковій групі 50–59 років, де їхня частка становить 31%, ще понад чверть (26%) припадає на чоловіків віком 60–69 років (Рис. 1.4).

Рис 1.4. Статеві-вікова структура бездомних осіб, які отримали послуги у квітні 2026 р. у м.Львів, %

Оцінка по Україні

За результатами дослідження встановлено що кількість бездомних, які відвідують заклади для бездомних, становлять: 1038 осіб у м. Київ, 516 – у м. Одеса, 3924 – у м. Харків. Тоді як адміністративні дані Міністерства соціальної політики за цей період складають 170 осіб у м. Київ, 232 – у м. Одеса, 160 – у м. Харків. Коефіцієнти охоплення бездомних по досліджуваних містах – відношення кількості бездомних у певному місті за адміністративними даними до кількості бездомних, оцінених за результатами обстеження, – становлять 16,4%; 45,0% і 4,1% відповідно.

Середній коефіцієнт охоплення по трьох містах становить 21,8%, якщо його розрахувати, як середнє арифметичне, або 10,3%, якщо його визначити як середнє арифметичне зважене – відношення загальної кількості бездомних по трьох містах за адміністративними даними до загальної кількості бездомних по цих містах, оцінених за результатами обстеження.

Станом на 1 січня 2026 року, відповідно до даних Міністерства соціальної політики, загальна чисельність осіб, яким надано послуги у закладах для бездомних, становила 12451 осіб по Україні. З урахуванням результатів обстеження слід констатувати, що **фактична кількість отримувачів таких послуг може складати від 57 тис. до 121 тис. осіб** відповідно до оцінки за розробленою методологією (див. Додаток Б).

Дослідження також встановило, що існує значна кількість бездомних осіб, які не відвідують спеціалізовані заклади і не отримують відповідних послуг. Відповідно, реальна кількість бездомних може бути значно більшою, і для її встановлення необхідно провести додаткові дослідження.

ОПИТУВАННЯ БЕЗДОМНИХ

Демографія опитаних

Більшість бездомних становлять **чоловіки 69%**, частка жінок складає 31% (рис. 2.1).

Найбільшою віковою групою є особи **віком 41 - 59 років**, які складають майже половину опитаних - 46%. Люди віком 60 років і старше становлять 39%, тоді як молодь до 40 років є найменш чисельною категорією 14% (рис. 2.2).

Розподіл за статтю

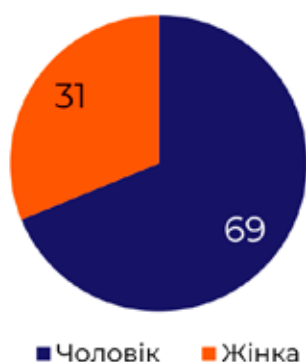

Рис. 2.1

Розподіл за віком

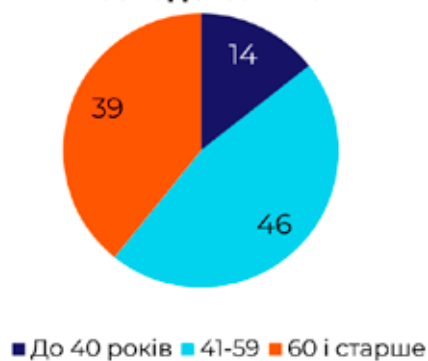

Рис. 2.2

Переважає більшість осіб (63%) перебувають **без житла більше 2 років**. 17% респондентів живуть без дому від шести місяців до двох років, 20% - до 6 місяців (рис. 2.3).

Досвід без постійного житла

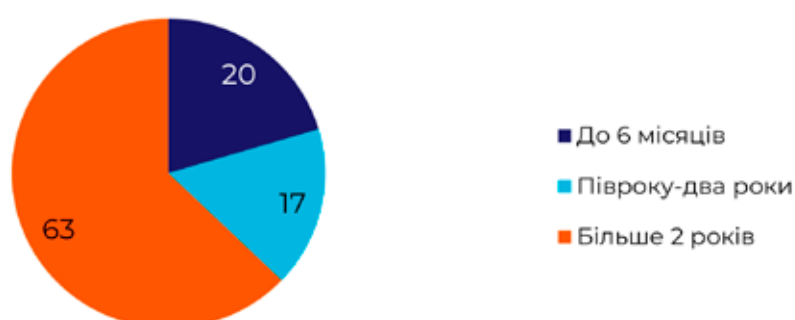

Рис. 2.3

Найбільшу частку вразливих груп опитаних становлять ВПО (40%), особи з інвалідністю (33%), одинокі особи похилого віку (28%). Інші категорії вразливості становлять до 10%, зокрема колишні ув'язнені (10%), **ветерани (6%)**, особи з хронічними ментальними розладами (5%), випускники дитячих будинків (сироти) (4%), іноземці або особи без громадянства (2%) (рис.2.4).

Рис. 2.4

На момент опитування більшість респондентів не перебували у стосунках: 76% не мають партнера, 24% мають партнера (рис. 2.5).

56% бездомних мають дітей, 44% - не мають (рис. 2.6).

Наявність партнерів

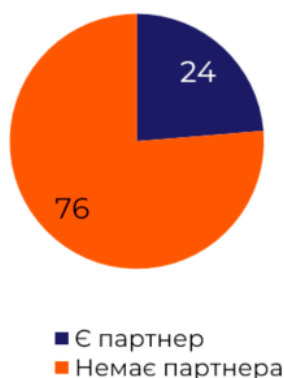

Рис. 2.5

Наявність дітей

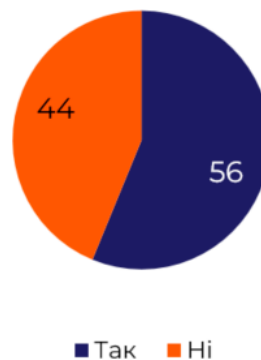

Рис. 2.6

Ситуація із житлом

Основним місцем ночівлі бездомних осіб опитані найчастіше зазначали **притулок** (60%)¹. Просто неба ночували 9% бездомних, а 6% - у нежитлових приміщеннях (гаражах, підвалах, закинутих будівлях), причому найчастіше це були колишні ув'язнені (рис. 2.7).

¹ Через певні обмеження у зборі даних (опитування проводилося у притулках/центрах та біля місць годування на вулицях) отримані результати щодо місця ночівлі можуть не відображати реальної картини. Водночас розподіли за статевою, віковою або іншими ознаками демонструють певні тенденції у виборі місця ночівлі серед різних категорій бездомних.

Місце ночівлі у знайомих або родичів (19%) переважно обирають жінки (31%, чоловіки - 13%), особи, що мають партнера (41% проти 12%), у кого є на кого розраховувати (26% проти 14%). Найвищий ризик ночівлі просто неба (9%) мають колишні ув'язнені (24%), віком до 40 років (11%), ті, що працюють (11%) і яким немає на кого розраховувати (11%). У нежитлових приміщеннях (гаражах, підвалах, закинутих будівлях) ночували 6% бездомних, при чому частіше за інших колишні ув'язнені (16%), особи, що не мають постійного житла терміном від пів року до двох років (15%), віком до 40 років (11%), і ті, хто працює (11%).

Чоловіки значно частіше зазначали, що ночували у притулках (67%), тоді як жінки відносно рідше користувалися ними (42%). З іншого боку жінки частіше аніж чоловіки зазначали, що ночували у знайомих чи родичів (31% проти 13%). Особи, які перебувають без дому більше 2 років, також найчастіше покладаються на притулки (66%).

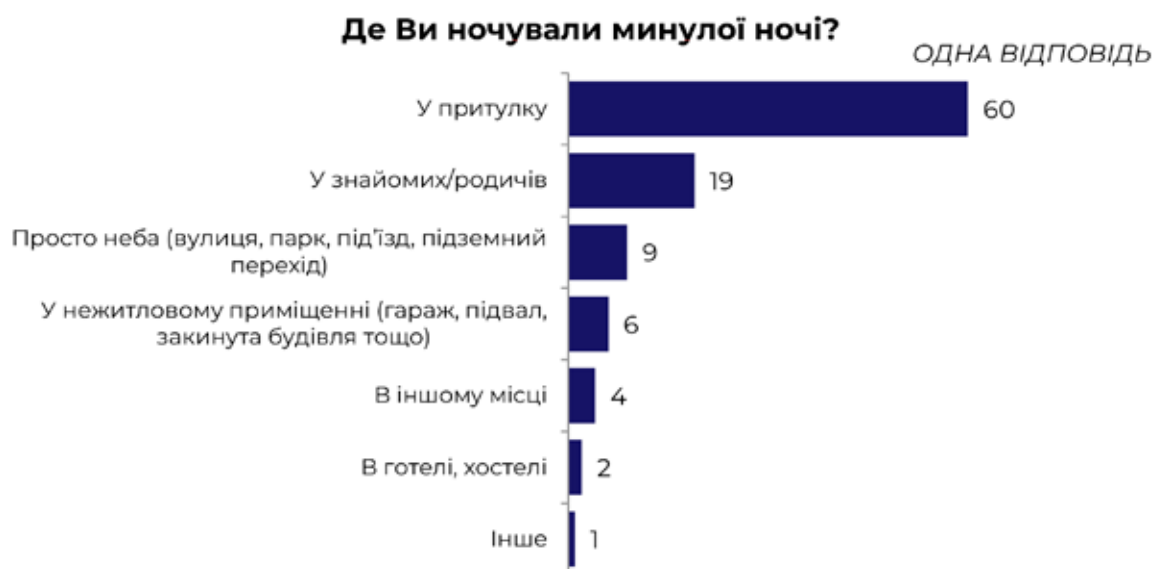

Рис. 2.7

Переважає більшість бездомних перебувають у цьому стані **більше 2 років** (63%) (рис. 1.5). Від 3 місяців до 2 років без постійного житла сумарно перебувають 23% опитаних (6% - 3-6 міс., 8% - 6-12 міс., 9% - 1-2 роки). Менше 3-х місяців у стані бездомності близько 14% (рис. 2.8). Тривала бездомність (більше 2 років) найбільше характерна для осіб з інвалідністю (76%), та людей віком старше 60 років (67%).

Як довго Ви перебуваєте без постійного житла?

Рис. 2.8

Основною причиною втрати постійного місця проживання для 46% стали **військові дії або окупація**. Найбільше цей фактор вплинув на ВПО (84%) та жінок (56%) (рис. 2.9).

Другою причиною втрати житла опитані бездомні назвали конфлікт у родині / розрив стосунків (22%). Це залишається вагомим чинником для осіб з інвалідністю (29%) та чоловіків (23%).

Третьою причиною є шахрайство з нерухомістю (12%). У цьому випадку частіше страждають особи з інвалідністю (18%), люди віком 41-59 років (16%), ті, у кого немає партнера (13%, проти 8%) і кому немає на кого розраховувати (16%, проти 6%, кому є).

Проблеми зі здоров'ям/неможливість доглядати за собою (8%) як причина втрати дому найбільш виражена у віковій групі до 40 років (14%), серед осіб з інвалідністю (12%).

Для 28% колишніх ув'язнених основною проблемою є відсутність місця, куди можна піти після звільнення.

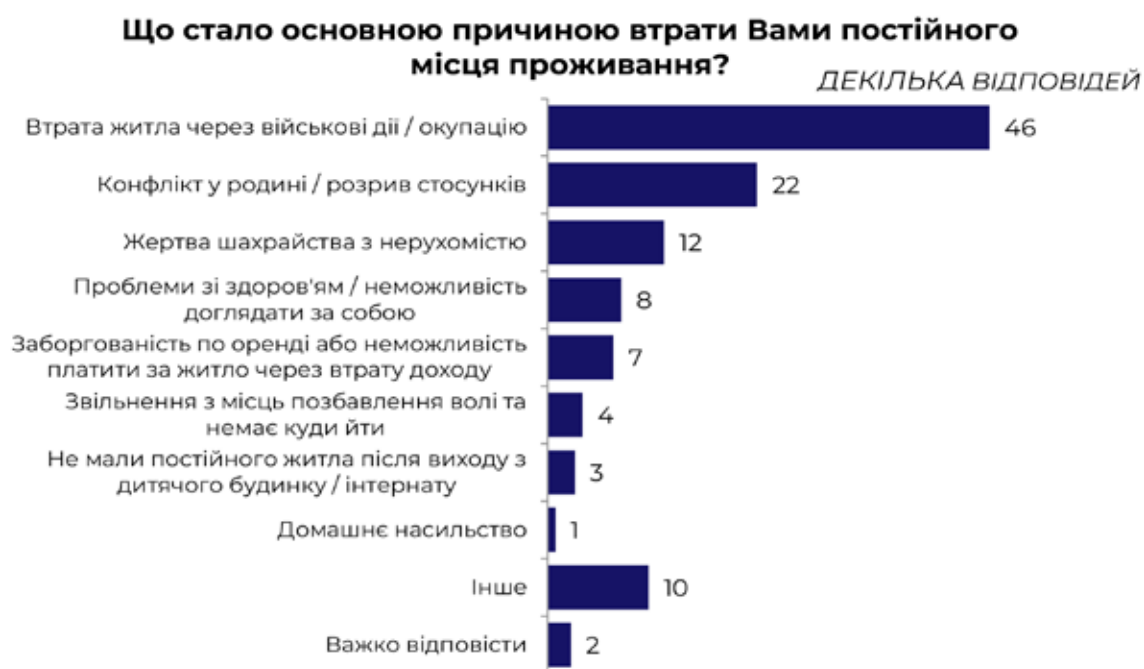

Рис. 2.9

Більше половини бездомних осіб (54%) **потребують тимчасового місця проживання** (притулку, кімнати в гуртожитку тощо), 40% відповіли, що вже мають місце для проживання (рис. 2.10).

Найбільш критична ситуація спостерігається серед категорій, які мають найменшу соціальну підтримку: колишні ув'язнені (76%), особи, яким немає на кого розрахувати (64%), особи з інвалідністю (59%) та ВПО (57%)

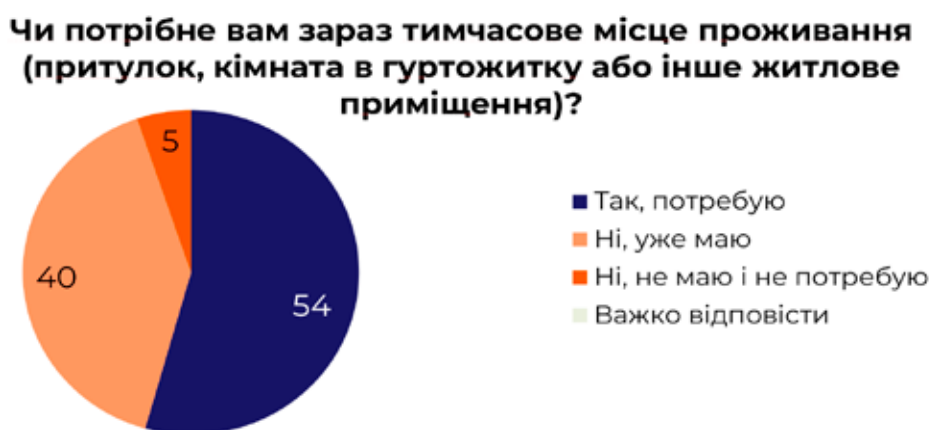

Рис. 2.10

Більшість бездомних осіб (58%) **готові отримати постійне (соціальне) житло за дотримання умов** сплати орендної плати та виконання певних зобов'язань (працевлаштування, лікування від залежності за потреби, контроль соціальних служб). 38% респондентів не готові до таких умов (рис. 2.11).

Чи хотіли б Ви отримати постійне (соціальне) житло за умови сплати орендної плати (нижчесередньоринкової) та дотримання певних умов (працевлаштування, лікування від залежностей за потреби, контроль соціальних служб)?

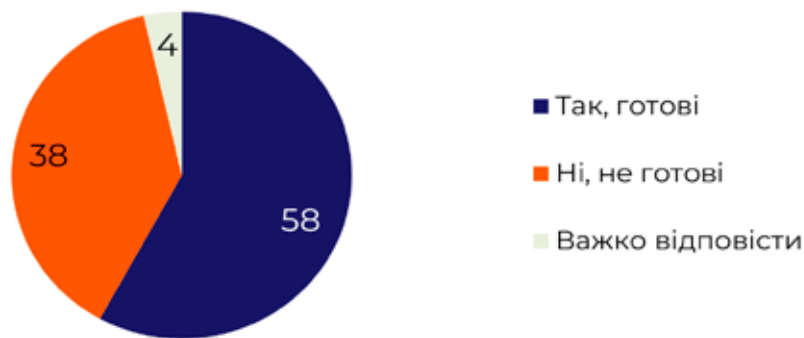

Рис. 2.11

Найвищий рівень готовності до виконання умов заради житла демонструють колишні ув'язнені (84%), особи з інвалідністю (64%), ВПО (63%). У вікових категоріях найвищий рівень зацікавленості у такому житлі спостерігається у молоді до 40 років (69%), натомість у найстарших (60+ років) - він значно нижчий - 48%. Серед категорій за досвідом перебування у статусі бездомного вищий рівень готовності отримати постійне житло за певних умов демонструють ті, хто найменше перебуває у цьому статусі (62%), та ті, хто є безхатченком більше 2 років (60%). У свою чергу ті, хто перебувають у статусі бездомного від шести місяців до двох років показують дещо нижчий рівень готовності до виконання умов заради житла (54%).

Значна частина бездомних осіб (66%) протягом останнього року мала досвід стабільного перебування (безперервно протягом 3 місяців або довше). 34% респондентів не мали такого досвіду взагалі (рис. 2.12).

Мали місце стабільного проживання за останні 12 місяців особи похилого віку (72%), ВПО (69%), особи з інвалідністю (64%), категорія людей віком 41+ років (64% - 41-59 років; 71% - 60+).

Чи мали Ви протягом останніх 12 місяців стабільне місце перебування, де Ви залишалися безперервно протягом 3 місяців або довше?

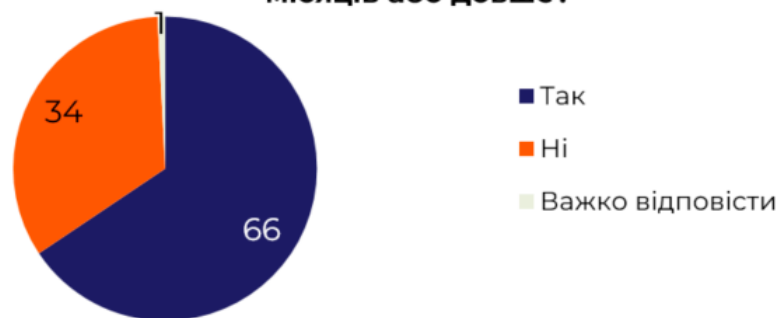

Рис. 2.12

Серед респондентів, які мали стабільне місце перебування протягом останнього року, притулки залишаються основною локацією (54%). Майже п'ята частина рес-

понтентів перебували в інших місцях (19%), у знайомих/родичів 18%. Серед інших варіантів відмічали готель, хостел (4%), нежитлові приміщення (3%), залізничні/автовокзали (1%), намет (1%), місце позбавлення волі (1%) (рис. 2.13)

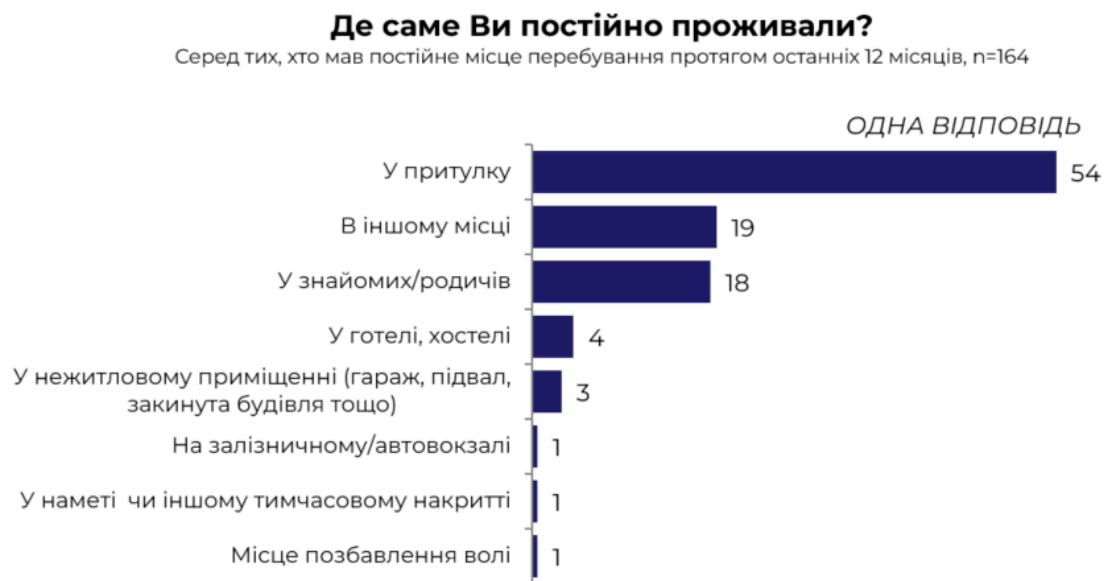

Рис. 2.13

Оцінка загальних проблем

Третина бездомних (37%) зазначають про **наявність проблем із паспортом громадянина** та довідкою про індивідуальний податковий номер, ще частина (19%) зазначає про проблеми із пенсійним посвідченням (19%) та довідкою про статус ВПО (13%) (рис. 2.14).

Рис. 2.14

З паспортом частіше мають проблеми одинокі особи похилого віку (52%), особи з інвалідністю (47%) та категорія людей віком 60+років (40%).

З довідкою про індивідуальний податковий номер (код) мають проблеми одинокі особи похилого віку (49%), особи з інвалідністю (46%), категорія людей віком 60+років (39%)..

З пенсійним посвідченням - одинокі особи похилого віку (28%), особи з інвалідністю (24%), жінки (26%), категорія людей віком 60+років (30%).

З довідкою про статус ВПО очікувано мають проблеми самі ВПО (33%).

Стан здоров'я бездомних осіб характеризується значним переважанням негативних оцінок (59%). Сумарно більшість опитаних оцінюють своє здоров'я як «скоріше погане» (36%) або «зовсім погане» (23%). Лише трохи більше третини (35%) респондентів вважають свій стан «дуже добрим» (9%) або «скоріше добрим» (26%) (рис. 2.15).

Найгірше власний стан здоров'я оцінили колишні ув'язнені - 36% оцінюють його як зовсім поганий. Також закономірно погано оцінили свій стан здоров'я - особи з інвалідністю (40% поганий, 28% зовсім поганий). Жінки оцінюють своє здоров'я значно гірше, ніж чоловіки: 69% жінок дали негативні оцінки проти 54% у чоловіків. Ті, кому нема на кого розраховувати, частіше обирають варіант «зовсім поганий» (29%) порівняно з тими, хто має підтримку (14%). Більш оптимістичні оцінки («дуже добрий», «скоріше добрий») притаманні молоді до 40 років (58%), людям, що мають пару (47% проти 31% без пари) та працюючим (47%, проти 32% серед тих, хто не працює (32%).

Як би Ви оцінили свій стан здоров'я загалом?

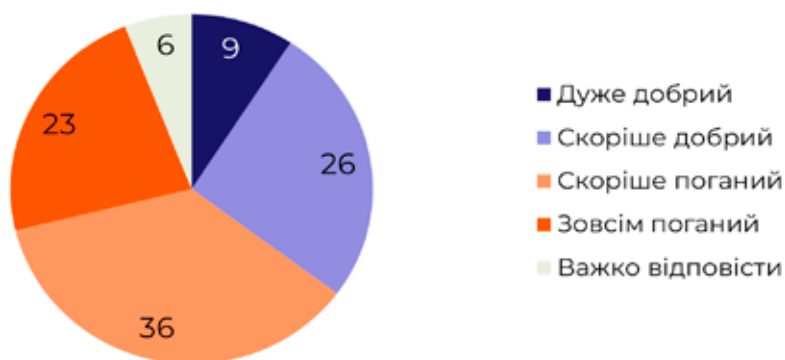

Рис. 2.15

Доступ до медичної допомоги вважається бездомними обмеженим. Лише трохи більше половини (54%) респондентів зазначили, що отримують необхідне лікування стабільно, 20% отримують допомогу інколи, 25% респондентів переважно не отримують необхідної допомоги (рис. 2.16).

Чи отримуєте ви медичну допомогу коли вона потрібна?

Рис. 2.16

Більшість опитаних бездомних осіб мають або мали досвід реєстрації у сімейного лікаря. 64% респондентів зареєстровані у сімейного лікаря або терапевта на даний момент, 7% мали реєстрацію, але втратили її і лише 28% опитаних ніколи не були зареєстровані (рис. 2.17).

Чи були Ви коли небудь зареєстровані Ви у сімейного лікаря (терапевта)?

Рис. 2.17

У сімейного лікаря частіше зареєстровані жінки (74%), старші опитані віком 60+ (68%), особи з інвалідністю (66%), опитані в кого є партнер (78%). Натомість більше половини колишніх ув'язнених (52%) ніколи не були зареєстровані у лікаря.

Переважна більшість бездомних (77%) залишається **без фахової психологічної підтримки** (рис. 2.18).

Чи отримували Ви психологічну допомогу / консультацію за останній рік?

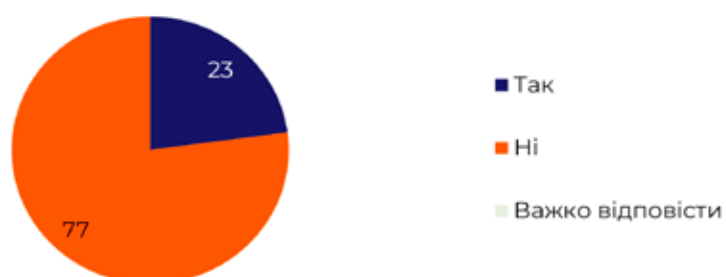

Рис. 2.18

Психологічну допомогу / консультацію за останній рік переважно отримували особи з інвалідністю (31%), ВПО (29%), категорія людей віком до 40 років (25%) і 60+(24%), та ті, в кого є партнер (27%).

Труднощі з мобільністю відчувають 58% бездомних (з яких 30% оцінюють їх як сильні). Частіше їх відчувають такі групи: особи з інвалідністю (41%), колишні ув'язнені (36%), самотні особи похилого віку (32%), чоловіки (31%).

Рис. 2.19

Біль / дискомфорт відчувають 51% бездомних (серед яких 23% класифікують його як «сильний»). Частіше це такі групи: колишні ув'язнені та особи з інвалідністю.

38% бездомних відчувають проблеми з психікою. Частіше це особи з інвалідністю, колишні ув'язнені, жінки.

20% бездомних відчувають проблеми з доглядом за собою. Частіше це особи з інвалідністю та жінки.

Найменше проблем у всіх сферах відчувають респонденти, які мають роботу (82% не мають проблем із доглядом за собою, 60% не відчувають проблем із психікою, 56% не страждають від хронічного болю) (рис. 2.19).

Алкогольна та наркотична залежність

Значна частина опитаних бездомних осіб (63%), зазначила, що **ніколи не стикалася з алкогольною залежністю протягом життя**. 17% респондентів визнали, що досі є залежними, 20% підтвердили, що мали залежність, але подолали її (рис. 2.20).

Найбільший рівень залежності демонструють колишні ув'язнені (44%). У вікових категоріях люди середнього віку (41-59 років) частіше є залежними, ніж молодь (19%) або люди похилого віку (7%). Рівень залежності серед чоловіків вищий (19%), ніж серед жінок (12%). Ті, кому нема на кого розраховувати, мають вищий показник поточної залежності (20%), ніж ті, хто має підтримку (12%).

Чи стикалися Ви із алкогольною залежністю протягом життя?

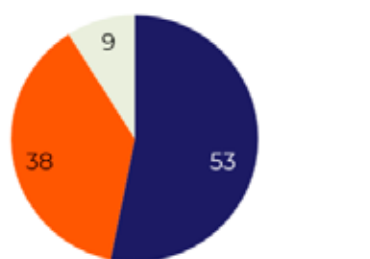

Рис. 2.20

53% респондентів, котрі мали або мають досвід алкогольної залежності, стикнулися з нею ще до втрати житла. Ще 38% таких опитаних стали залежними лише після того, як опинилися на вулиці (рис. 2.21).

87% осіб, які мають залежність, не проходили лікування після того, як втратили дім, і лише 12% респондентів отримали таке лікування, маючи статус бездомних (рис. 2.22).

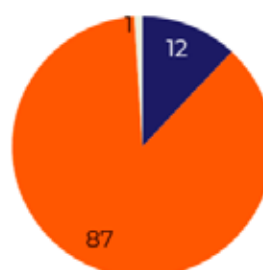
Коли саме Ви зіткнулися із алкогольною залежністю?

- До того як втратили постійне місце проживання
- Після того, як втратили постійне місце проживання
- Важко відповісти

Рис. 2.21

Чи проходили лікування від алкогольної залежності, після того як опинилися без постійного місця проживання?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

Рис. 2.22

Рівень наркотичної залежності серед бездомних осіб є значно нижчим за рівень алкогольної залежності: 92% опитаних –зазначили, що **ніколи не стикалися з наркотичною залежністю** протягом життя. 5% респондентів мали таку залежність, але подолали її, лише 1% визнали, що досі є залежними (рис. 2.23).

Чи стикалися Ви із наркотичною залежністю протягом життя?

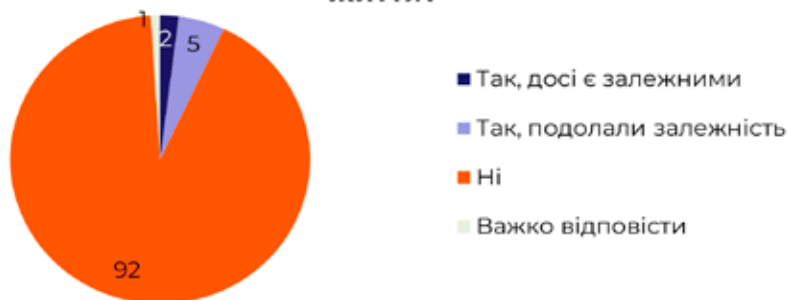

Рис. 2.23

Лише 7% зазначили, що стикалися із наркотичною залежністю: 2% є досі залежними, 5% - подолали її. Найбільш вразливою групою тут є колишні ув'язнені, серед яких 16% зазначили, що досі залежні, а 12% - змогли подолати залежність. Також наймолодші опитані частіше зазначали, що є досі наркотично залежними (11%), 14% з них змогли подолати залежність.

Дві третини осіб, що мали або мають таку залежність, зіткнулися з нею ще до втрати постійного місця проживання; п'ята частина вже після того, як опинилися без житла (рис. 2.24). Три чверті не проходили лікування після втрати житла, а чверть змогли отримати лікування від наркотичної залежності, вже будучи бездомними (рис. 2.25).

Коли саме Ви зіткнулися із наркотичною залежністю?

Рис. 2.24

Чи проходили лікування від наркотичної залежності, після того як опинилися без постійного місця проживання?

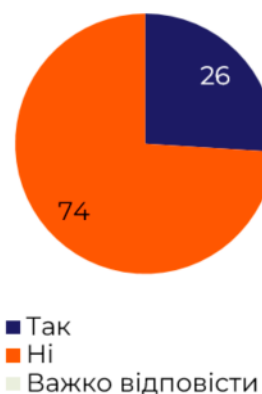

Рис. 2.25

Найбільш поширеними негативними подіями в житті бездомних, які сталися за останній рік, стали крадіжка речей (38%), пошкодження/знищення майна (27%), вербальні образи та погрози (24%), фізичний напад, удари, штовхання (22%) (рис. 2.26).

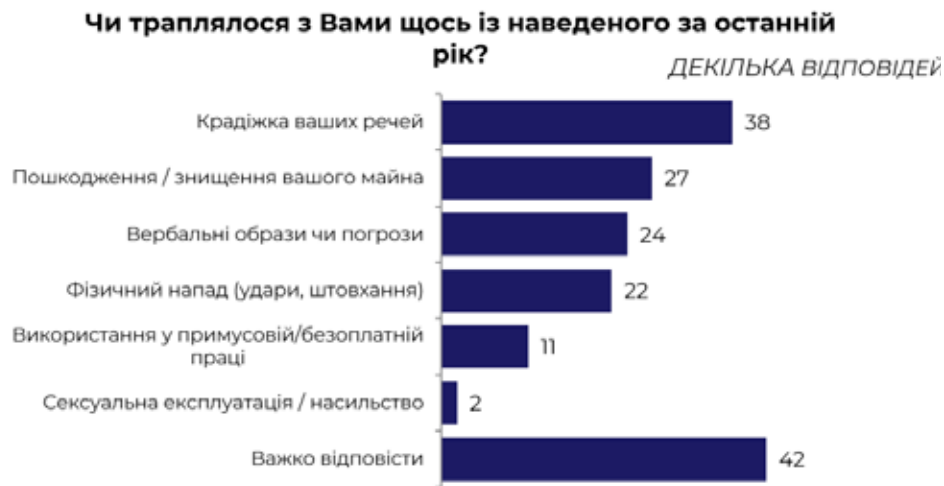

Рис. 2.27

Колишні ув'язнені мають найвищі показники віктимізації за всіма пунктами мають колишні ув'язнені: 52% пережили крадіжки, пошкодження майна та вербальні погрози, 48% зазнали фізичного нападу та примусової праці.

Наявність доходів

Більшість опитаних (41%) зазначають, що їхнє **основне джерело доходів - це державні виплати**. Трохи менше вказують на допомогу благодійних фондів (18%), оплачувану роботу (17%) та на збір вторинної сировини (10%) (рис. 2.27).

Рис. 2.27

Державні виплати частіше згадують особи з інвалідністю (59%), самотні особи похилого віку (55%) та респонденти віком 60 років і більше (68%). Також на цю альтернативу частіше вказують жінки (53% проти 35% чоловіків). Послугами благодійних фондів частіше користуються колишні ув'язнені (28%), молодші групи опитаних (до

40 років та 41-59 років по 25% відповідно). Джерело доходів з оплачуваної роботи частіше за жінок мають чоловіки (20%) та наймолодша група респондентів, віком до 40 років (28%).

Переважає більшість опитаних (78%) вказали, що на даний момент не мають роботи. Ще 16% - що працюють тимчасово, а лише 6% мають постійну роботу (рис. 2.28).

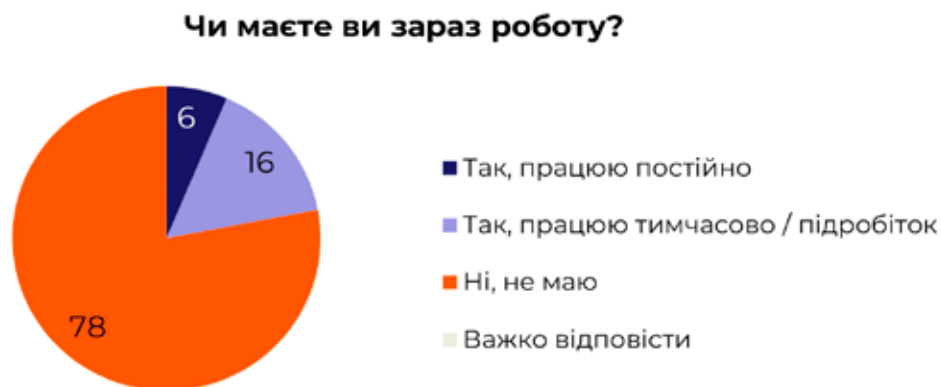

Рис. 2.28

Найбільш економічно активними виявились колишні ув'язнені: серед них постійну роботу мають 8%, а підробіток – 36%. Також спостерігається різниця в гендерному розрізі, де чоловіки частіше за жінок вказують на наявність роботи. Старші респонденти (60+) рідше за інших зазначають, що мають роботу, що може бути пов'язано з настанням пенсійного віку і проблемами зі здоров'ям.

Серед опитаних, які мають роботу чи підробіток, третина працювали 6-7 днів, десята частина – 5 днів, п'ята частина – 3-4 дні, дещо менше третини - 1-2 дні (рис. 2.29).

Рис. 2.29

Найпопулярнішою роботою бездомні зазначили **збір та сортування вторинної сировини**, далі йде - прибирання територій, допомога по господарству та робота охоронцем або сторожем. Трохи менше працювали кур'єром або займалися сезонними роботами в сільському господарстві (рис. 2.30).

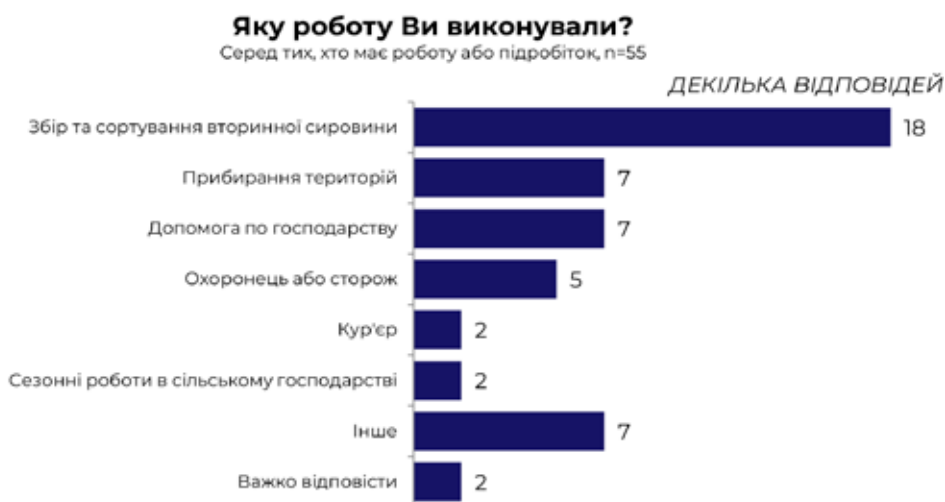

Рис. 2.30

Серед бездомних, які мають доходи, але не мають оплачуваної роботи, абсолютна більшість (95%) зазначили, що колись її мали. 5% ніколи не працювали (рис. 2.31).

Рис. 2.31

Переважає більшість опитаних останній раз мали роботу більше 2 років тому (73%), водночас 7% - від 1 до 2 років тому, 8% – від 6 до 12 місяців тому (8%), 11% - до 6 місяців тому (рис. 2.32).

Коли у Вас востаннє була робота?

Серед тих, у кого була робота

Рис. 2.32

Сімейні обставини

Переважає більшість опитаних (76%) вказують, що наразі **не перебувають у стосунках**. 9% мають постійного(-у) партнера чи партнерку, а 14% є офіційно одруженими. Наявність партнера частіше спостерігається у тих, хто має досвід без постійного життя до 6 місяців, ВПО та у тих, хто має на кого розраховувати (рис. 2.33).

Чи перебуваєте Ви у стосунках?

Рис. 2.33

Серед тих, хто перебуває у стосунках, половина (51%) зазначають, що їхній партнер чи партнерка мають постійне житло, а інша половина (47%) - що не мають (рис. 2.34).

Чи має Ваш партнер / партнерка постійне житло?

Серед тих, хто перебуває у стосунках, n=59

Рис. 2.34

Більше 80% опитаних бездомних, що перебувають у стосунках, зазначили про те, що не стикалися з випадками фізичного або психологічного насильства або ж уникали відповіді. Лише 7% таких респондентів повідомили про випадки вербального приниження або залякування і погроз, 5% - про випадки обмеження доступу до їхньої частки грошей, 2-3% про заборону бачитися з друзями чи родичами або застосування до них фізичної сили (рис. 2.35).

Чи траплялося так, що Ваш партнер чи партнерка з яким Ви у стосунках робили щось із переліченого нижче?

Серед тих, хто перебуває у стосунках, n=59

Рис. 2.35

Трохи більше половини бездомних (56%) мають дітей. Частіше мають дітей старші респонденти (60+ років: 63%; 41-59 років: 55%) (рис. 2.36).

Чи маєте Ви дітей?

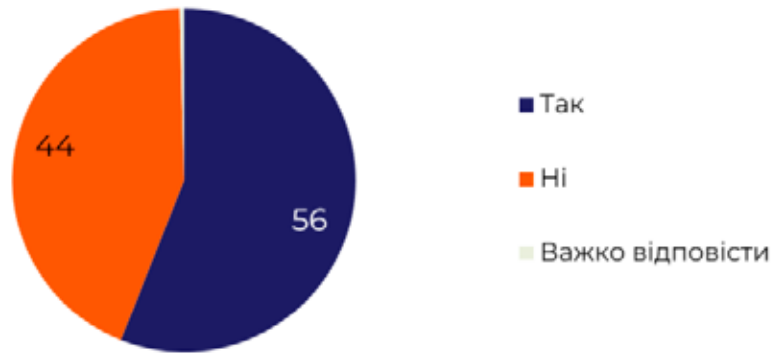

Рис. 2.36

54% бездомних зазначили, що мають підтримку позитивного зв'язку з дітьми, 43% не мають, 3% не змогли однозначно відповісти на це питання (рис. 2.37).

Чи підтримуєте Ви позитивний контакт з дітьми?

Серед тих, хто має дітей, n = 140

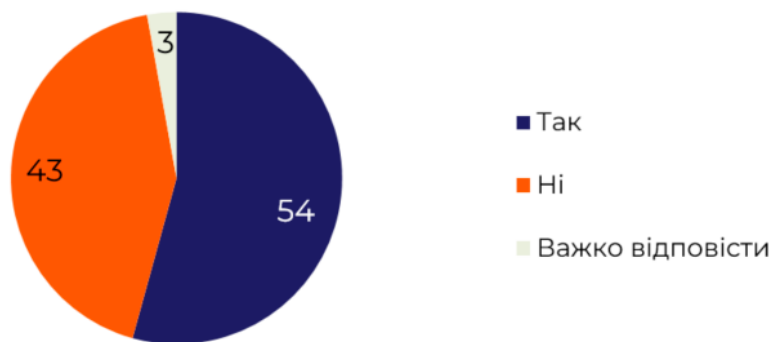

Рис. 2.37

Більшість опитаних (62%) не підтримують позитивний контакт з іншими родичами, 36% - підтримують. Більшу залученість до таких контактів мають ВПО (49%) (рис. 2.38).

Чи підтримуєте Ви позитивний контакт з іншими родичами крім дітей? (батьки (включаючи вітчимів/мачух, усиновлювачів, діди / баби, брати/сестри, онуки / дядьки / тітки, племінники)?

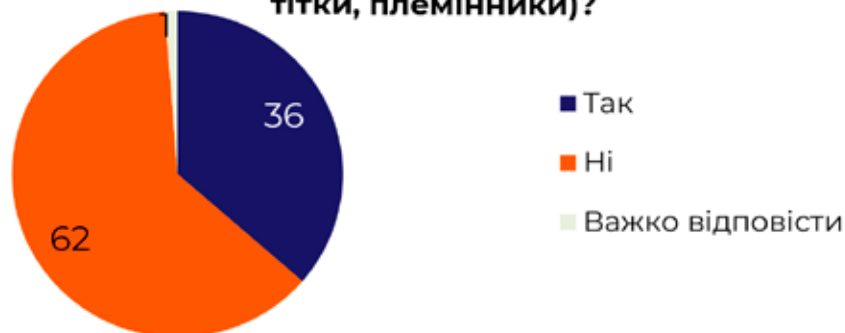

Рис. 2.38

Більше половини опитаних (59%) **не мають на кого розраховувати у кризовій ситуації**, в той час як 39% - мають (рис. 2.41). Найчастіше мають на кого розраховувати ті бездомні, які мають партнера (59%), а також ВПО (47%). Опитані бездомні частіше покладаються на друзів або знайомих (29%) та дітей (26%). Трохи рідше вказують на працівників соціальних служб (18%), батьків (15%) та братів і сестер (14%) (рис. 2.39).

Чи є у Вас хтось, на кого Ви можете розраховувати у кризовій ситуації?

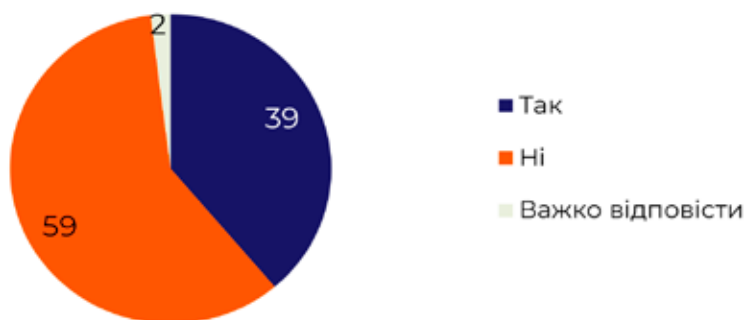

Рис. 2.39

На кого саме Ви можете розраховувати у кризовій ситуації?

Серед тих, хто має на кого покластися, n=97

Рис. 2.40

Оцінка власного майбутнього

Більшість опитаних (42%) мають середню загальну освіту, 30% - середню спеціальну. 12% отримали початкову освіту. У той же час вищу освіту мають 16% бездомних (рис. 2.41).

Вкажіть Вашу освіту?

Рис. 2.41

Майже всі опитані (99%) зараз не навчаються і не проходять курси (рис. 2.42).

Чи Ви зараз навчаєтеся або проходите якусь професійну підготовку/курси?

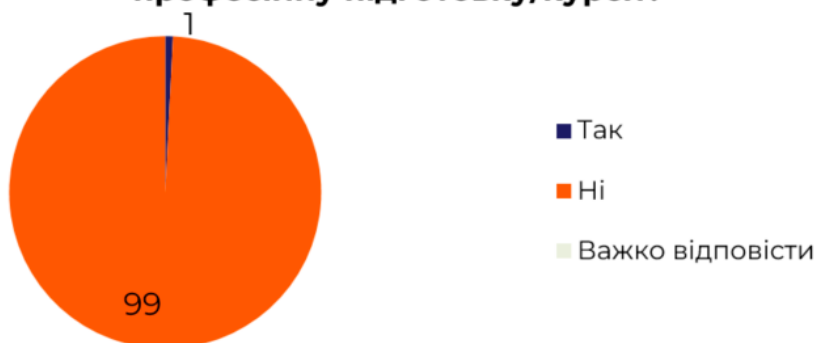

Рис. 2.42

Переважна більшість опитаних (75%) ніколи не брали участь у волонтерській діяльності, в той час як чверть (25%) займались нею (рис. 2.43).

Чи брали Ви коли-небудь участь у будь-якій волонтерській діяльності починаючи з 2022 року?*

*Під волонтерством мається на увазі будь-яка неоплачувана допомога іншим, яка надається через групу, клуб або організацію

Рис. 2.43

Найпопулярнішими видами волонтерської діяльності є роздача їжі чи одягу (42%) та допомога Збройним силам України (37%) (рис. 2.44).

У яких сферах Ви допомагали іншим як волонтер?

Серед тих, хто займався волонтерською діяльністю, n=62

Рис. 2.44

Більшість респондентів (58%) **бачить своє майбутнє скоріше оптимістичним**, 25% - скоріше песимістичним, а 17% не змогли дати відповідь на це питання (рис. 2.45).

Найбільший оптимізм демонструють ВПО (64%), опитані, які працюють (64%), мають партнера (64%) та респонденти, які мають на кого розраховувати (72%).

Яким Ви бачите своє майбутнє?

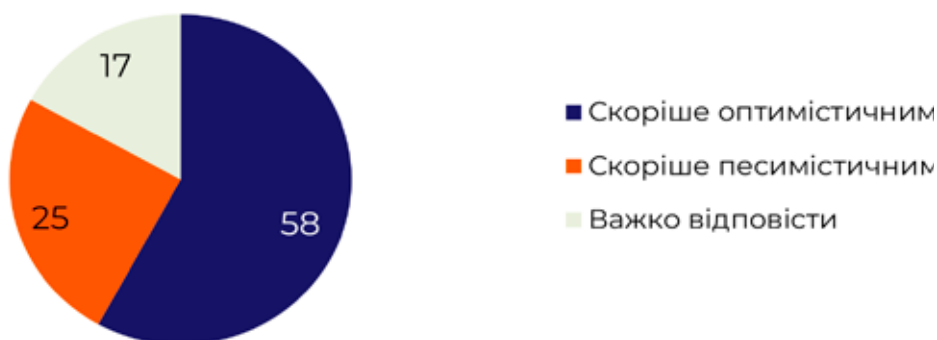

Рис. 2.45

Щодо потреб бездомних, то найбільше вони **потребують постійного житла** (51%), **постійної роботи** (37%) та **медичної допомоги** (36%) (рис. 2.46).

Потреба постійного житла є найбільш актуальною для осіб з інвалідністю (60%) опитаних молодшої та середньої вікової категорій (56% до 40 років та 57% 41-59 років) та для тих, хто працює (60%). Постійну роботу найбільше потребують колишні ув'язнені (48%). Медична допомога є особливо затребуваною у ВПО (43%), осіб з інвалідністю (45%) та самотніх осіб похилого віку (39%). Також на цю альтернативу частіше вказують старші опитані.

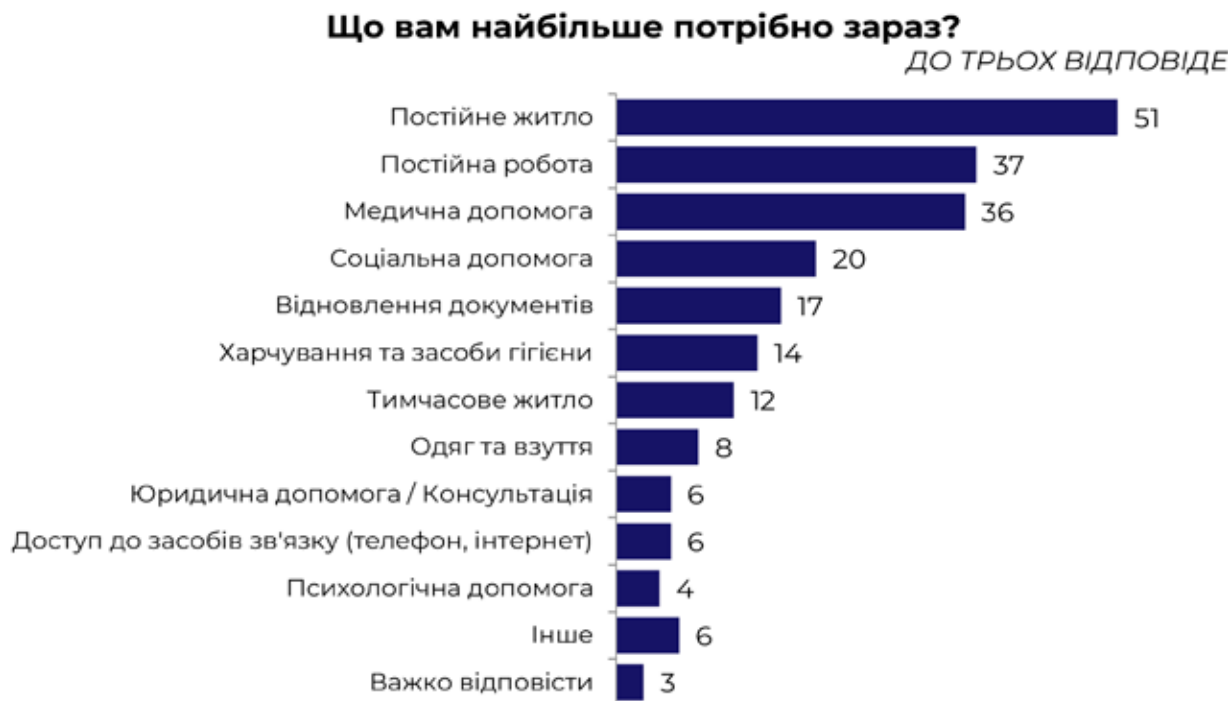

Рис. 2.46

Абсолютна більшість (86%) **хотіли б отримати допомогу для повернення до стабільного життя**, в той час як 10% не хотіли б (рис. 2.47).

Чи хотіли б ви отримати допомогу для повернення до стабільного життя?

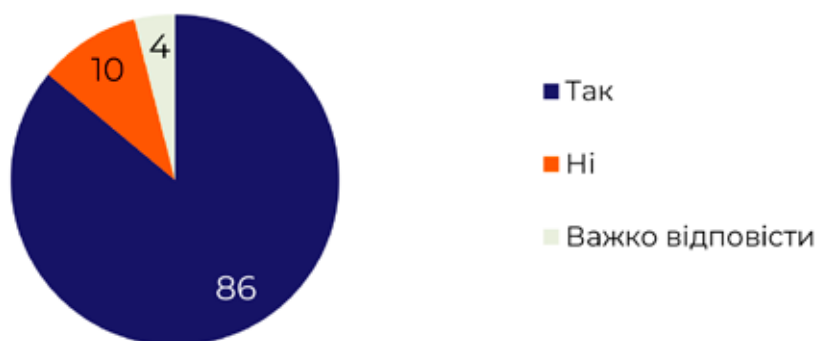

Рис. 2.47

Для отримання допомоги бездомні частіше зверталися до центрів допомоги бездомним (46%), ЦНАПу (30%), благодійних фондів (28%) та соціальних служб (22%) (рис. 2.48).

До яких з цих установ Ви зверталися за останній рік?

ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

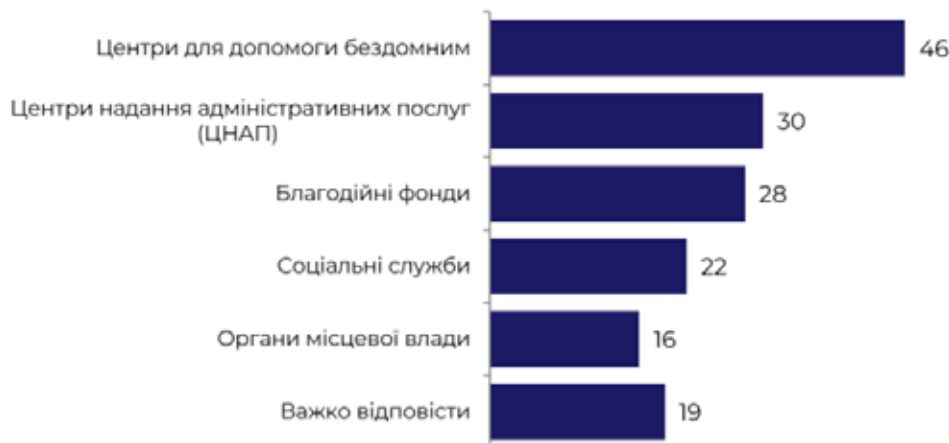

Рис. 2.48

До центрів допомоги бездомним частіше за інших звертались колишні ув'язнені (76%), чоловіки (49%), респонденти віком 41-59 років (55%), а також ті, хто не має партнера та на кого розраховувати (50% та 51% відповідно).

При зверненні за допомогою 35% опитаних надають перевагу благодійним організаціям, 14% - державним (муніципальним) установам (притулки, центри надання допомоги, соціальні служби), але при цьому 34% - як державним (муніципальним) установам, так і благодійним організаціям (рис. 2.49).

Благодійним організаціям в більшій мірі довіряють колишні ув'язнені (48%). Цікава тенденція спостерігається в гендерному розрізі: чоловіки надають більшу перевагу благодійним фондам, в той час як жінки – муніципальним або державним установам.

Яким організаціям Ви надаєте перевагу, у разі звернення за допомогою?

ОДНА ВІДПОВІДЬ

Рис. 2.49

ОПИТУВАННЯ ЕКСПЕРТІВ

Причини бездомності

Експерти виокремлюють низку причин бездомності, серед яких виділяють як «традиційні», так і відносно нові: інституційні, особистісні та «військові» причини.

Інституційні причини пов'язані з особливостями **функціонування тотальних інституцій** (у термінології І. Гофмана) – соціальних організацій, де відбувається цілодобовий нагляд та контроль за життєдіяльністю людини, що знаходиться в ньому. За Гофманом тотальний догляд спричиняє специфічну ресоціалізацію особистості, що призводить до того, що після виходу з нього людині складно реінтегруватися до суспільства². На зміну кількості бездомних впливає політика держави щодо дитячих будинків-інтернатів, пенітенціарних та спеціалізованих медичних (психіатричних) закладів.

Однією з поширених причин бездомності експерти називають **сирітство** – бездомними стають діти, які зростали у дитячих будинках та не були готові до інтеграції до суспільства після того, як покинули їх. Вихідці з дитячих домів часто стикаються з жорсткою конкуренцією на ринку праці, через що мають проблеми із працевлаштуванням.

«Це люди, які були в дитячих будинках (...) людина, виходячи звідти, може не розуміти, що для неї робота важлива, бути дармоїдом – це погано (...) І більшість з цих людей – це просто люди не були пристосовані. І вони виходили з дитячого будинку, інтернату, просто на вулиці. Десь, якийсь час, вони ще трималися на плаву, а потім вони почали знаходити собі подібних, починали пити, а там достатньо три місяці жити - і все. Ти вже звідти вийти без допомоги сторонньої, це неможливо» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

«Ці діти і так мають психологічні проблеми і цілий мішок у цих образ на світ. І крім того, їм треба ще конкурувати з добре освіченими і впевненими в собі людьми» (Р10, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Іншою поширеною причиною бездомності експерти називають **ув'язнення**. За їхніми словами, протягом перебування у місцях позбавлення волі ув'язнені можуть втратити житло, зокрема через сімейні конфлікти.

«Люди, які повернулися з місць позбавлення волі. Часто вони мають глибокі образи на рідних, бо поки вони відбували покарання, їхнє житло продали, і їм просто не залишилося місця» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

² Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books.

«Щодо людей, які звільняються з в'язниць, то це теж окрема категорія, хоча вони рідко самі звертаються до центрів. Зазвичай такі люди або повертаються в соціум до своїх сімей, або знову йдуть у злочинний світ» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Ще однією причиною бездомності є трансформація державної політики щодо **спеціалізованих медичних закладів**, зокрема тих, що надають психіатричну допомогу. Через урізання їхнього фінансування частина пацієнтів набувають статусу бездомного.

«Окремо стоїть проблема психічних розладів та поведінкових порушень. Державна реформа обмежила фінансування спеціалізованих закладів, і люди, які потребують постійного медичного нагляду, опиняються на вулиці» (Р6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Сімейні конфлікти є іншою поширеною причиною бездомності. Експерти наводять випадки розлучень, внаслідок яких чоловік залишає житло дружині з дітьми і стає бездомним, конфліктні суперечки з дітьми, які стали дорослими та через конфлікт не бажають жити з батьком чи матір'ю, ситуації розділу житлової власності після смерті батьків, коли брати або сестри можуть переписати всю власність на себе.

«Сімейні конфлікти, це вже неможливість родини терпіти людину біля себе з такою залежністю, розлучення, людина залишається без квартири, без даху над головою» (Р1, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

«Бувають випадки, коли люди переписують житло на когось із надією на догляд, а їх потім виселяють, проте на сьогодні це вже не є визначальним чинником» (Р9, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Частина людей стають бездомними через проблеми з **працевлаштуванням**, у тому числі через втрату роботи: у тому випадку, якщо вони не мають житла, відсутність роботи призводить до неможливості сплачувати оренду. У свою чергу, втрата житла призводить до погіршення зовнішнього вигляду людини, що знижує шанси на працевлаштування.

«Економічні причини. Дуже часто люди їдуть, ну, столиця на заробітки. І тут по сусідству від нас є вокзал. Це таке місце, де вони дуже швидко стають бездомними. Чому? Тому що вони зустрічають якихось людей, які можуть їм щось підлити, можуть їх пограбувати» (Р2, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, КИЇВ)

Окрім того, часто бездомними стають люди з **залежністю**, що отримують її через те, що не справляються зі складними життєвими обставинами. Такі залежності часто посилюють інші проблеми: сімейні конфлікти, непристосованість до ринку праці, схильність довіряти шахраям тощо.

«Часто це люди з алкогольною залежністю, воно йде от ступінь у них, наприклад, алкогольна залежність, потім вони шахрайським методом у них

забирають житло, втрачають, або, наприклад, алкогольна залежність, іде розлучення в родині, або конфлікти з батьками їх виганяють на вулицю, і вони не можуть жити, або наркотична залежність» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

Діяльність громадських організацій, як не дивно, може давати поштовх для поширення бездомності. За словами одного з експертів, частина бездомних – це люди, які приїхали до великого міста, не змогли працевлаштуватися, проте змогли прилаштуватися до бездомного життя, оскільки дізналися про те, де можна ночувати та харчуватися, як можна пережити холоди взимку тощо. І хоча ця причина може бути локальною особливістю Одеси, де клімат є м'якішим порівняно з іншими українськими містами, не виключено, що частково фактор доступності допомоги є актуальним і в інших обласних центрах.

«Багато хто приїжджає до Одеси з області чи інших регіонів на заробітки, у них щось не виходить, але вони швидко розуміють, що в нашому місті дуже потужна мережа благодійних фондів та організацій. Вони точно знають, де можна безплатно поїсти, де одягнутися, де зігрітися взимку. Їм такий формат підходить: ніякої відповідальності, ніяких рамок. Багато хто навіть відмовляється митися, кажуть: «Це мій спосіб життя, якщо я буду чистим, на мене почнуть звертати увагу, а так я зливаюся з середовищем і можу робити що завгодно» (Р6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

За словами однієї з інформанток, обличчя бездомності змінювалось протягом десятиліть. У 1990-х та на початку 2000-х років через **шахрайські дії «чорних ріелторів»** жертвами ставали здебільшого люди пенсійного та передпенсійного віку, в яких обманним шляхом виманювали квартири, часто під приводом пропозиції меншого за площею житла, яке згодом виявлялось чийось.

«Це були ці чорні ріелтори, які просто відбирають в людей шляхом підкупу, махінаціями. Особливо в старших людей, особливо в людей недосвідчених, або які вживають алкоголь, вони просто відбирали житло, їх переселяли в якусь квартиру, казали, що менше за площею квартири, а потім виявилось, що є власники цієї квартири, і все, людина ставала бездомна» (Р10, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

У 2010-ті роки ця причина стає менш поширеною: на перші місця виходять більш особисті причини, зокрема проблеми з працевлаштуванням, сімейні конфлікти, залежності.

Повномасштабне вторгнення сприяє появі **нових категорій бездомних** – серед **ВПО та ветеранів**.

Частіше стають бездомними ті ВПО, що були вимушені евакуюватися та чий населені пункти наразі перебувають під окупацією. За словами експертів, значна частина ВПО змогли адаптуватися або скористалась можливістю поїхати за кордон, натомість менша має проблеми із адаптацією, насамперед із працевлаштуванням,

що унеможлиблює оренду житла. За словами експертів, поширення бездомності серед ВПО у деяких містах, зокрема на Західній Україні, на додачу до високих цін на оренду відбувається через погане знання української мови.

«Є частина людей, які не можуть інтегруватися, тому що вони не мають доброї освіти, вони не розмовляють українською мовою, наприклад. Їм тяжко тут винайняти житло, тому що житло у Львові, ціна на житло стрімко зросла з початку повномасштабного вторгнення. Відповідно, це дуже складно людині, яка не є місцевою, немає соціальних зв'язків, немає доброї освіти, є в стресі» (Р10, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

«Більше стало не-одеситів, як я вже казав. Тому що багато таких осіб, які мігровані, осіб, які переїхали в Одесу» (Р7, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ОДЕСА)

Поширеною причиною бездомності серед ветеранів є труднощі з їхньою ресоціалізацією після повернення з війни: часто вони не можуть адаптуватися до ритму мирного життя.

«Проблеми з адаптацією до цивільного життя, що вони вже звикли бути там, і ще вони не можуть переключитися» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

«Буквально вчора зверталися ветерани. Вони кажуть: що робити - він не може ані в сім'ї, ані в соціумі. Ми не знаємо, що з ним робити. І таких їх дуже багато, і буде ще більше» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Серед інших проблем, що сприяють поширенню бездомності, є проблеми зі здоров'ям, зокрема з набуттям інвалідності та психічних розладів. За словами експертів, інтенсивність використання образу ветерана в різноманітних PR-акціях часто спрацьовує зворотним чином та лише посилює відчуття відчуження з їхнього боку.

«З їхніх слів, їх везуть всюди, як в зоопарку. Тільки фотографуються, тому що без рук чи без ніг. А що це їм дає? Нічого. Хоча хтось на цьому наживається. Тому, з їхніх слів, що вони не відчувають цієї підтримки» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Деякі експерти називали проблему **стигматизації** ветеранів з боку суспільства. Частина ветеранів почувають себе відторгнутими та непотрібними через розчарування у підтримці держави або проблеми із працевлаштуванням.

«Як вони кажуть, насправді вони не потрібні нікому. І вони не бачать підтримки від державних програм» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Окремою категорією проблем ветеранів є сімейні проблеми, що можуть виникати через подружню зраду, переміщення сім'ї за кордон, а також алкогольну залежність.

«Відсутність сімейної підтримки, то багато жінок, навіть, якщо вони були одружені, то виїхали зараз, якщо за кордон, чоловіки залишилися ... Плюс немає ще того затишку, де вони могли б там відпочити і отримати цю до-

помогу. Ну, і плюс алкогольна залежність, вони, як правило, вживають» (P5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

«Мабуть, перше, що зрадили їх - це найбільший тригер (...) Це перший, найбільший удар, і таких випадків дуже багато (P8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Експерти зазначають, що **державне законодавство щодо роботи з бездомними** формально виглядає достатньо опрацьованим, однак фактично страждає від суттєвих прогалин. Насамперед йдеться про відсутність стратегічного мислення на рівні Міністерства соціальної політики: пріоритети підтримки визначаються щонайбільше на рік уперед, а в складі робочих груп бракує фахівців з соціальної сфери. Наслідком цього є відсутність інституційної пам'яті та належних обговорень при прийнятті нормативних і підзаконних актів, які через це часто не працюють.

«На рівні Міністерства соціальної політики катастрофічно бракує стратегічного бачення та «інституційної пам'яті», бо в новій команді майже немає людей із соціальної сфери. Нормативні акти та постанови приймаються без належних обговорень і підзаконних актів, через що вони просто не діють у реальному житті. Держава має чітко визначити пріоритети підтримки не на один рік, а на далеку перспективу, інакше проблему бездомності не вирішити» (P9, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Окремою проблемою є фактична відсутність законодавства, адаптованого саме до потреб бездомних. Тендерна документація на закупівлю соціальних послуг часто запозичується з програм підтримки інших вразливих категорій населення (людей з інвалідністю, людей похилого віку) і механічно переноситься на бездомних без урахування їхньої специфіки. Результатом є програми, що формально існують, але не відповідають реальним потребам цієї категорії.

«Є нерозуміння сутності бездомності: чиновники не розуміють причини бездомності, як працювати з бездомними людьми, і відповідно їхні оці всі способи допомоги є малоефективними Наприклад, ми зараз виграли тендер, який оголосила Львівська міська рада на закупівлю соціальних послуг підтриманого проживання і натуральної допомоги. Тобто держава ніби купує у нас послуги. І ми дуже тішимося, що ми цей тендер виграли, тому що нам справді потрібні гроші, і потрібно все це закупити, і засоби гігієни, і так далі. Але вони просто взяли документацію по підтриманому проживанню людей з інвалідністю або людей літнього віку і просто перенесли на бездомних людей, а воно так не працює! Тому що людина з інвалідністю - там є документація, акт обстеження людини. В цьому акті обстеження людини, чи людина лежача, чи її потрібно мити. Це інша специфіка, розумієте? Немає розробленої законодавчої роботи з бездомними людьми» (P10, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Додатковим чинником є наслідки медичної реформи, що передбачає фінансування програм підтримки вразливих категорій населення на рівні територіальних

громад. В умовах війни зростає суспільний запит на підтримку військових підрозділів, унаслідок чого скорочуються інші статті видатків, зокрема спрямовані на підтримку бездомних.

Загальним наслідком відсутності стратегічного планування є те, що робота з бездомними ведеться у режимі реагування на кризи, а не їх запобігання - надто пізно для того, щоб втрутитися до того, як людина пройде всі етапи моральної кар'єри бездомного (детальніше про це явище див. розділ «Бар'єри відновлення статусу в суспільстві. Моральна кар'єра»).

Портрет бездомної особи

Суттєвою проблемою, що заважає у вирішенні проблеми бездомності є відсутність статистичного обліку. Це суттєво звужує можливості відслідковувати зміни в кількості бездомних, оцінювати ефективність державної політики та діяльності громадських організацій тощо. У той же час із початком повномасштабного вторгнення кількість бездомних суттєво збільшилась. **Згідно з результатами проведеного обстеження бездомних осіб в рамках цього дослідження, кількість осіб в Україні, які відвідують спеціалізовані центри надання послуг для бездомних, може налічувати від 57 тис. до 121 тис. осіб. А загальна кількість бездомних осіб, з урахуванням тих, хто не відвідує спеціалізовані центри, за припущеннями експертів, може налічувати більше мільйона осіб.** Натомість відсутність статистики унеможлиблює побудову чіткого соціально-демографічного портрету бездомної особи.

За словами експертів, серед бездомних осіб переважають **чоловіки**. За віковим складом більше відмічається осіб **старшого віку**, зокрема пенсійного та передпенсійного. Інформанти наголошували на тому, що такі люди часто не мають ніяких джерел доходу, зокрема ані заробітної плати через звільнення, ані пенсії через нестачу віку або трудового стажу.

«Взагалі жінок бездомних завжди було набагато менше. Це була або третя, або четверта частина від загальної кількості» (Р1, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

«Жінок значно менше, близько 20%, бо їм на вулиці вижити набагато важче - вони швидше гинуть від хвороб та залежностей» (Р7, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ОДЕСА)

«Вік, якщо взяти середній, то це 50 років. Це ті люди, які ще не мають пенсійного забезпечення і не можуть знайти роботу. Плюс їхнє ще минуле таке не дуже. Плюс уже стан здоров'я» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

Суттєву частину бездомних складають особи, які мають проблеми зі здоров'ям, зокрема із руховим апаратом, а також алкогольними та наркотичними залежностями.

«Люди з вадами певними, люди з інвалідністю, люди після інсультів, які мають порушений якийсь функціонал, чи мовний, чи мануальний і так далі. Тобто вони не можуть працювати» (P2, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, КИЇВ)

«Типова особа – це чоловік, не жінка, підкреслюю, старшого віку. У нього проблеми з руховим апаратом, з опорно-руховим апаратом обов'язково, можливі ознаки алкогольного сп'яніння постійно, обмороження і часто трапляються захворювання різноманітні. Я зараз не за інфекційні, саме кажу, а за захворювання, які виникають у людини, яка живе на вулиці» (P3, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

«Наш сучасний контингент - це здебільшого люди, які потребують не просто притулку, а серйозного догляду та медичного супроводу» (P6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

«Більшість з них, от на жаль, це люди з наркозалежністю, які стоять на обліку і отримують замісну терапію, причому вони отримують вже в такій дозі, що їх навіть не беруть на облік у в'їзкоматах, вони зняті з обліку» (P1, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

Частину бездомних складають люди, які перебували у місцях **позбавлення волі**. За словами деяких інформантів. Такі особи частіше трапляються серед молоді, ніж серед людей середнього або старшого віку.

«Це дуже різні особи, різні всі життєві ситуації. Це так як портрет, це може бути і асоціальна особистість, яка там відбувала покарання неодноразово, пила, гуляла, виходив потім знову сів, і так по колу. Навіть за батончик у нас був такий, украв, сів» (P4, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ХАРКІВ)

Окремою категорією бездомних є ті, хто проживав в інтернатах. Експерти характеризують таких бездомних як людей, що мають психологічні проблеми, зокрема образи на інших людей. Через відсутність підтримки з боку батьківської сім'ї вони мають нижчий рівень резильєнтності, що переводить їх до групи ризику: вони частіше схильні скоювати кримінальні правопорушення, а у випадку невдалого працевлаштування або втрати робочого місця вони і через відсутність особистого житла, і через психологічну вразливість частіше потрапляють на вулиці. За деякими спостереженнями, такі особи частіше схильні діяти пасивно при настанні складних життєвих обставин.

«Якщо копнути глибше, більшість бездомних - це люди з дуже важким минулим. Близько 70-80 відсотків з них мали проблеми із законом і неодноразово відбували покарання у місцях позбавлення волі» (P7, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ОДЕСА)

«Також ми бачимо наслідки роботи деяких будинків сімейного типу: не всі вони порядні, часто дітей там використовують лише заради грошей, а після 18 років просто викидають на вулицю» (P8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

З початком повномасштабного вторгнення відбулися **зміни у складі** бездомних. Експерти відзначають перестороги з боку чоловіків мобілізаційного віку через побоювання мобілізаційних заходів. І хоча кількість запитів з їхнього боку все одно зросла, більше зростання спостерігається серед жінок. Окремі експерти зазначають про збільшення середнього віку клієнтів як через мобілізаційні заходи, що стосуються чоловіків молодого і середнього віку, так і через те, що бездомні втрачають підтримку з боку дітей через їхню міграцію за кордон.

«Чоловіків більше зараз. Буває, прийшов – і на 3-4 день вже у війську. Вік старший став, бо молодший вік на фронті багато хто. Тому що призивають зараз, якщо візуальна людина хоч виглядає якось бодай трохи, то пригортають патруль і вони оцінюють» (Р4, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ХАРКІВ)

«Під час війни у нас є така проблема, що молоді хлопці бояться трішки до нас підходити, бо так.... Але ж все одно вони звертаються і на денний центр, бо їм треба десь і приймати душ чи прати речі» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

«І в нас зараз ще змінилося це те, що стало більше літніх людей звертатися про допомогу, бо молоді, їхні діти роз'їхалися» (Р3, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

За словами деяких експертів, під час війни побільшала кількість бездомних, які перебували в інституціях, зокрема інтернатах, психіатричних лікарнях та місцях позбавлення волі.

«...зараз на перший план вийшли війна та вихід людей зі спеціалізованих інституцій» (Р9, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Протягом останнього часу експерти відзначають **збільшення звернень з боку ветеранів**. Такі випадки трапляються через різноманітні причини, зокрема через проблеми з реінтеграцією при поверненні до мирного життя, проблеми зі здоров'ям, сімейні проблеми, випадки стигматизації з боку суспільства.

Окремі випадки стосуються втрати документів, через що військові не можуть потрапити на потяг, або лікування в населеному пункті, де немає доступного житла, через що військовий вимушений звернутися до притулку для того, щоб переночувати.

«Є і військовослужбовці, які, наприклад, проходять лікування, не доїхали додому. І залишилися в Харкові. Або були такі у нас випадки, що вони втратили документи і не могли сісти навіть на потяг. І вони вже ми бачимо, що він день, другий, третій вже блукає по тому вокзалу» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

Деякі випадки стосуються осіб, які раніше перебували на обліку як бездомні та згодом стали служити у ЗСУ. Серед них під час відпустки спостерігається практика відвідування Центрив.

«Є навіть діючі військові, які були нашими клієнтами до повномасштабного вторгнення. Потім вони пішли добровільно захищати нашу Україну. І якщо вони мають поранення, то звертаються. Коли їх відпускають у відпустку, то вони також підходять до нас, користуються нашими послугами, бо вони були бездомні, пішли воювати, коли їх відпускають у відпустку, то їм також немає куди дітися» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

За деякими спостереженнями, **люди, що стали бездомними внаслідок війни**, дещо відрізняються від «традиційних» бездомних. Експерти насамперед констатують інший зовнішній вигляд — кордони між звичайними людьми і бездомними ніби стираються. Частково цьому сприяє і поступова маргіналізація осіб, що звертаються до Центрів: деякі експерти спостерігали випадки, коли спочатку людина користувалась окремими послугами, але з часом могла почати спілкуватися та проводити дозвілля із «традиційними» бездомними, що призводило до її потрапляння до притулку.

«Зараз складно зрозуміти, чи є людина бездомна. Раніше бачиш - бездомний, то видно одразу, а зараз бачиш, що людина не виглядає бездомною» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Однією з ознак є менша поширеність серед «нових» бездомних залежностей, зокрема алкоголізму, принаймні на першій стадії перебування у такому статусі.

«Бездомні, які через війну, вони не п'ють, мало їх. В цьому є велике відрізнєння (...) раніше бездомні люди практично всі приходили напідпитку, то зараз ця категорія змінилася. Це показник того, що це люди не по своїй волі, це люди виявилися на вулиці, тому що війна, соціальна програма не працює, як має бути. І вони просто нікому не потрібні» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Іншою ознакою є порівняно менша адаптованість «нових» бездомних та суттєвий вплив нового статусу на їхнє психологічне благополуччя. За словами експертів, «нові» бездомні суттєво частіше перебували у стані безпорадності, і суттєву підтримку надавали їм не лише працівники Центрів, до яких вони зверталися, а й «традиційні» бездомні.

«Це є дуже сильний стрес і безпорадність. На початку війни наші мешканці, які мали досвід життя на вулиці, навіть дуже добре консультували тих людей, які враз втратили житло. Бо вони знали, як вижити на вулиці, а ці люди ніколи не мали такого досвіду» (Р10, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

Відновлення статусу в суспільстві

За словами експертів, при спробі відновити свій статус у суспільстві, бездомна особа стикається з численними труднощами, серед яких можна виділити чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Серед об'єктивних труднощів, з якими стикаються бездомні, усі експерти називають **відсутність або втрату документів**. Необхідність відновлювати документи пов'язана з поновленням доступу до базових послуг, які можуть отримати бездомні: від медичних у ЗОЗ до послуг з працевлаштування у Центрах зайнятості, отримання соціальних виплат, у тому числі пенсій тощо. Отримання формального офіційно зафіксованого статусу, на думку деяких експертів, сприяє не лише задоволенню окремих базових фізіологічних потреб, але й самоствердженню особи.

Відсутність паспорту закриває перед бездомним будь-які можливі послуги. Експерти називають випадки, коли деякі бездомні не отримали український паспорт на момент проголошення Україною незалежності. Такі випадки ускладнюються, якщо особа проживала на території населеного пункту, який на цей момент є окупованим. Відсутність свідків, які могли б підтвердити проживання особи у населеному пункті на території України, призводить до затягування судових справ щонайменше на декілька років. Не менш складними є випадки, коли особи на момент розпаду Радянського Союзу проживали на території інших республік, з якими Україна зараз не підтримує дипломатичні відносини.

«Найбільшою проблемою на шляху до відновлення статусу в суспільстві залишається питання документів, особливо якщо людина була громадянином іншої держави або на момент розпаду Радянського Союзу мала лише радянський паспорт. Це справжній юридичний вузол, який ми разом із партнерами можемо розплутувати роками в судах. Згідно із законом, щоб людину визнали громадянином України, нам потрібно підтвердити, що в другій половині 1991 року вона фактично проживала на нашій території. Якщо ж людина народилася, наприклад, у Росії чи Казахстані, то підтвердити або спростувати її статус зараз практично неможливо - через відсутність дипломатичних відносин ми не можемо отримати відповіді на запити. Буває так, що справа стоїть на місці по п'ять-шість років, бо ми просто не маємо механізму довести, що особа не є громадянином іншої країни, хоча вона десятиліттями живе тут» (Р6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Об'єктивна проблема відсутності документів ускладнюється **стигматизацією** бездомних осіб, причому з різних сторін – з боку працівників державних служб, медичних закладів, а також пересічних громадян. Цій стигматизації сприяє, з одного боку, неохайний зовнішній вигляд бездомної особи, з іншого – її проблеми з нерозумінням «бюрократичної» мови, яку використовують працівники державних служб. Такий соціокультурний бар'єр суттєво знижує мотивацію бездомних осіб долати бюрократичні бар'єри. Водночас співробітники соціальних служб та громадських організацій по суті стають посередниками між бюрократичною системою та бездомними особами.

«Труднощі часто виникають через поведінку самих бездомних: складно розраховувати на розуміння та постійну жалість суспільства, коли людина лежить на вулиці п'яна або перебуває в стані агресивного психозу» (Р9, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

«Не всі державні інституції сприймають бездомну особу як ту людину, яка дійсно хоче піднятися. Навіть коли приходиш там ДМС оформлювати, якісь документи з бездомними, то людям не так воно там пахне, чи не так розмовляє, не так поводиться. Ну, дійсно вони можуть бути різні, ці бездомні люди. І їм важко спілкуватися, розуміти, що їм навіть пояснюють ці державні інституції, що треба зробити» (Р5, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ХАРКІВ)

«Бездомна особа не піде у звичайний центр зайнятості, бо відчуває себе там чужою. Потрібні спеціалізовані центри саме для бездомних, де вони зможуть отримати весь комплекс послуг у середовищі «своїх» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Серед інших **об'єктивних** причин експерти називають наявність **психічних захворювань**, які фактично унеможливають суб'єктність бездомної особи та «відривають» її від кола рідних осіб, що починають займати патерналістську позицію, перекладаючи відповідальність за долю бездомної особи на державу. Окрім того, експерти згадують **вік**, через який особа може не бути фізично спроможною до праці, а також **втрату соціальних навичок**, спричинену тривалим перебуванням особи без дому.

«Окремий і дуже болючий виклик - це люди з психічними розладами. У сучасному суспільстві вони часто виявляються непотрібними навіть найближчим. Родичі зазвичай займають позицію «держава взяла на себе, хай вона і займається», часто свідомо приховуючи інформацію про наявність сімейних зв'язків. Коли юридична безвихідь із документами накладається на проблеми зі здоров'ям та повну соціальну ізоляцію з боку родини, людина опиняється в замкненому колі, з якого їй надзвичайно важко вибратися самотужки» (Р6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Серед суттєвих суб'єктивних причин експерти називають **відсутність мотивації** з боку бездомних: після певного проміжку часу перебування у статусі бездомного останні втрачають бажання займатися оформленням документів та пошуком роботи. Певною мірою цьому сприяє і діяльність громадських організацій і муніципальних установ, що займаються наданням допомоги.

«У соціальній роботі є дуже тонка межа: коли ти допомагаєш, але при цьому ненароком виховуєш у людини споживче ставлення. Ми даємо все готове - тепло, їжу, чисту постіль - і з часом деякі клієнти починають думати, що ми їм зобов'язані. Вони можуть просто сидіти на ліжку і чекати, поки навколо них будуть прибирати й готувати» (Р6, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

Дослідження дозволило зафіксувати конструювання феномену **моральної кар'єри бездомного** (у термінології І. Гофмана³). Моральна кар'єра бездомного є невід'ємною частиною процесу **стигматизації**. Протягом цієї кар'єри відбувається трансформація самосприйняття особистості від звичайної людини до людини, яка перебуває у маргінальному становищі та не має бажання його змінювати. За словами деяких експертів, підсумком такої кар'єри є «перегорнуте сприйняття»: бездомна особа пе-

ревизначає себе як вільну, на відміну від людей, що мають житло, та висловлює активну незгоду та подекуди відразу при будь-яких спробах надати їй допомогу.

«Вони вважають, що вони вільні, а ми не вільні. Вони вважають, що це їхня свобода, вони роблять, що хочуть. Тому все навпаки йде. Тому, коли він намагається вирватися з того кола, то ті кажуть, ми його втратили» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

«І, якщо цей час затягується, то вони стають хронічними бездомними. Таким бездомним, які тільки стали бездомними, допомогти дуже легко. Натомість хронічним бездомним, які перебувають в цьому стані дуже довго, допомогти дуже важко (...) Вони вже відівчилися від того, що таке робота. В них немає обов'язку часу. Вони втрачають таке поняття. Багато речей. І коли проходять 2-3 роки, то вже рідко хто з цього стану може повернутися назад. Найлегше допомогти тому, який от тиждень-два на вулиці - він ще не пройшов такого морального зламу» (Р2, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, КИЇВ)

Моральна кар'єра бездомного складається з таких етапів:

- 1. Перебування у вразливому становищі.** До його елементів можна віднести сімейні конфлікти, наявність залежностей, орендування помешкання за відсутності особистого житла.
- 2. Втрата житла.** Ця подія може бути наслідком евакуації з прифронтових територій, розв'язки сімейного конфлікту, що призводить до того, що особа або вирішує покинути житло (наприклад, залишити дружині з дітьми) або її виганяють, втрати роботи, що унеможлиблює оренду приміщення та/або оплату комунальних послуг, або шахрайських дій з боку чорних ріелторів, що скористалися алкогольною залежністю особи.
- 3. Формування або посилення залежності як наслідок втрати житла.** Цей етап є більш актуальним для тих осіб, що не мають підтримки з боку інших або не можуть психологічно впоратися з усвідомленням труднощів ситуації.
- 4. Формування дружніх зв'язків з іншими бездомними.** Частіше це трапляється у місцях, де особа вживає алкоголь, дещо рідше – у притулках, де вони отримують послуги. За словами експертів, середовище бездомних справляє переважно негативний вплив, зокрема сприяє формуванню або посиленню залежностей, долучення до кримінальних практик.
- 5. Моральне перевтілення.** Бездомна особа звикає свого соціального статусу та втрачає бажання повертати свій попередній статус. Зазвичай моральна трансформація супроводжується зміною зовнішнього вигляду, який набуває характерних стереотипізованих рис бездомної особистості: неохайного вигляду як тіла, так і одягу, нашарування одягу, наявність специфічного запаху.

³ Goffman, E. (1959). The moral career of the mental patient. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, 22, 123–142. <https://doi.org/10.1080/00332747.1959.11023166>

Тривалість моральної кар'єри залежить від особистих обставин, але зазвичай дорівнює **від 3 до 6 місяців**. Після цього часу бездомній особі набагато важче надати допомогу у відновленні статусу через те, що вона не хоче її приймати.

Експерти відзначають **велику кількість рецидивів**, коли протягом надання допомоги бездомні все одно повертаються жити на вулицю. Частково цьому сприяє і сезонність: якщо у холодну пору року бездомні частіше потребують допомоги від муніципальних установ і громадських організацій через низьку температуру на вулиці, то в теплу пору року їхня зацікавленість суттєво зменшується, особливо в містах, що знаходиться на Півдні України.

Серед причин рецидивів експерти зазвичай виокремлюють такі:

1. Алкогольна та наркотична залежність. Окремі події, зокрема оформлення документів, соціальних послуг, працевлаштування тощо можуть стати приводом для святкування з іншими бездомними. Крім того, рецидиви залежності руйнують соціальні зв'язки бездомних.
2. Неготовність особи до соціальної відповідальності.
3. Відсутність міцних соціальних зв'язків, зокрема позитивних прикладів для наслідування в найближчому оточенні.
4. Відсутність контролю з боку соціальних працівників.
5. Тривалість перебування у статусі бездомного.

«Якщо людина давно на вулиці, це називається хронічною бездомністю, то, на жаль, ви, ну, можете очікувати частого рецидиву, тобто вона буде повертатися на вулицю, особливо, коли вона залежна. Тобто вона може, наприклад, два-три місяці не прийти, ви навіть можете з нею будувати якісь плани, вона навіть може мати мотивацію побудовану, але десь порушується цей, по-польськи називається абстиненція, тобто цей кордон, і коли вона, наприклад, випиває, то всі ці кордони рушаються, і вона знову падає на дно, і вона знову стає бездомною» (P2, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, КИЇВ)

«І часто трапляється, що люди погоджуються на все, особливо коли є холода, але коли становиться тепліше, вони вважають, що вони витрачають свій дорогоцінний час і їм звичніше існувати за подаяння» (P3, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, КИЇВ)

«Найбільше рецидивам сприяє тривале перебування у стані бездомності. Людина звикає до такого способу життя, він стає для неї нормою, і з часом вона втрачає сили та надію на зміни. Шанси на успіх набагато вищі, якщо «впіймати» людину в перші кілька днів після втрати житла. Якщо ж бездомність триває роками, виникає специфічна прив'язаність до вулиці: взимку такі люди шукають тепле місце, а влітку свідомо відмовляються від квартир, обираючи життя в парках чи біля моря» (P7, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ОДЕСА)

Стигматизація з боку суспільства спричиняє деякі проблеми, що виникають при працевлаштуванні. Можливості бездомних знайти роботу є структурно обмеженими і мають характер **«скляної стелі»** - як правило, їм доступні низькокваліфіковані робочі місця як на офіційному (двірники, охоронники, працівники супермаркетів), так і на неофіційному (вантажники) ринку праці. Водночас таких робочих місць у великих містах достатньо, зважаючи на дефіцит робочої сили, викликаний війною. Проте виникає ще одна проблема при працевлаштуванні у тіньовому секторі зайнятості: стереотипізоване сприйняття бездомних роботодавцями спричиняє низку протиправних дій з їхнього боку, зокрема намагання розрахуватися за роботу продуктами (у т.ч. алкогольними напоями) замість грошей, не оплачувати їхню роботу або змушувати працювати «позанормово» від 12 годин і більше. Окрема проблема також виникає після оплати роботи: нерідкісними є випадки, коли бездомна особа кидає роботу, отримавши першу заробітну плату.

«Знайти роботу або підробіток для бездомної особи цілком реально, проте сама по собі наявність праці не вирішує проблему. Головною перешкодою стають важкі залежності: без належної підтримки всі зароблені гроші - чи то 500 гривень, чи 2 тисячі - миттєво витрачаються на алкоголь або наркотики. Людина просто «спускає» заробіток того ж дня, не змінюючи свого життєвого стану» (Р7, БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД, ОДЕСА)

Експерти відзначають **відсутність спеціальних програм навчання та працевлаштування для бездомних осіб**. З одного боку, бездомні можуть долучатися до програм, які спрямовані на інші категорії населення, зокрема на програми від Центрів зайнятості. Водночас експерти відзначають, що участь у таких програмах є ефективною в тих випадках, якщо бездомна особа має стійку мотивацію. За їхнім спостереженням, мізерна частина бездомних осіб закінчують навчальні програми, розраховані на тривалий час (півроку і більше).

«У нас взагалі немає спеціальних програм навчання чи працевлаштування, розроблених саме для бездомних людей. Те, що пропонують державні центри зайнятості, розраховано на звичайних людей і абсолютно не підходить для цієї категорії» (Р8, ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДЕСА)

«Ми колись організовували спільно з технікумами, зробили кабінет, і у нас хто звільнявся, міг отримати фах. Тобто можна було у швейному відділу вивчатися, швейні машинки. І диплом вони могли отримати, для нього ж треба було рік тут прожити. Це ж не курси, які місяць чи два. А то об'ємні курси, рік треба навчатися, тобі дадуть диплом, з яким ти можеш вийти у швейну, офіційно. Це рік - це великий період. Багато з них півроку побули, хтось два місяці побув» (Р4, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ХАРКІВ)

Досвід роботи установ і громадських організацій показує можливість формування **«зворотної» моральної кар'єри** – від бездомної до звичайної особи. Зазвичай цьому сприяє наявність приймаючого середовища, яке не стигматизує особу і водночас не дає їй забувати про свій попередній статус. До таких агентів, що надають підтримку, належать насамперед соціальні працівники, співробітники громадських організацій,

що займаються наданням допомоги бездомним, в окремих випадках родичі та близькі знайомі, що знали особу до втрати нею житла, а також інші бездомні, які висловлюють бажання змінити свій статус.

Деякі центри сформували послідовність кроків, які допомагають бездомній особі відновити свій статус. Узагальнюючи досвід різних установ, були виділені такі етапи **«зворотної» моральної кар'єри бездомних:**

1. Надання окремих послуг бездомній особі. Метою цього етапу є встановлення та налагодження першого контакту з бездомною особою, надання їй розуміння про специфіку роботи Центру, спростування потенційних очікувань щодо засудження бездомної особи або щодо примусу до якихось дій.

2. Запрошення до Центру підтримки. Метою цього етапу є задоволення базових фізіологічних потреб особи (харчування, гігієнічні послуги тощо) та поступова трансформація самосприйняття. Це відбувається через зовнішнє схвалення й позитивне підкріплення зміни способу життя, що допомагає підвищити самооцінку, яка частково базується на оцінці інших та віддзеркалює їх ставлення: чим більше особу приймають значущі інші – тим легше їй прийняти себе. Така трансформація мотивує на якісні зміни ідентичності та дає основу для психологічного та соціального благополуччя.

3. Виявлення основних проблем, з якими стикнулася бездомна особа. До цього переліку можуть входити медичні та психологічні проблеми, наявність залежностей, відсутність документів, працевлаштування тощо.

4. Надання послуг, спрямованих на задоволення проблем: відновлення документів, залучення до існуючих програм з навчання, допомога із працевлаштуванням, оформленням соціальних виплат тощо. Допомога з боку установи сприяє формуванню мотивації особи до подальших кроків.

5. Формування сприятливого соціального середовища навколо бездомної особи. Так, деякі установи намагаються сприяти відновленню її стосунків з рідними та близькими, деякі пропонують долучитися до спільноти, що формується з бездомних, які проживають у закладах.

6. Надання соціального житла.

За словами експертів, найважчим для бездомних осіб є входження в ритм життя, що передбачає наявність усвідомлених прав та обов'язків. У тому випадку, якщо це вдається, відновлення статусу у суспільстві стає набагато легшим.

«Ми практикуємо підхід, де успішним результатом вважається пів року стабільного життя: коли людина доглядає за наданим безкоштовним житлом, працює і дотримується правил. Одним із варіантів підтримки є створення окремих спільнот або специфічного соціуму для бездомних, де відсутні звичні подразники. Така структура додає людині стійкості та не дає зірватися на певному етапі, хоча питання довгострокової ефективності такого підходу залишається відкритим» (Р9, КОМУНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ЛЬВІВ)

ЗАГАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Загальна оцінка ситуації

Більшість українців (69%) сприймають **ситуацію з бездомністю в країні як критичну**, причому 28% оцінюють її як «дуже критичну». Лише 22% респондентів не вважають цю проблему гострою (див. рис. 3.1).

У розрізі регіонів найбільшу стурбованість демонструють мешканці Півдня (75%) та Сходу (71%), тоді як на Заході та в Центрі показники критичності дещо нижчі (65% та 69%, відповідно). Жінки схильні сприймати проблему значно гостріше (77%), ніж чоловіки (60%). Люди старшого віку (51+) вдвічі частіше за молодь називають ситуацію «дуже критичною» (35% проти 18% у групі 18-35 років). Серед бідних верств населення рівень занепокоєння сягає 81%, зокрема близько половини опитаних (49%) вважає ситуацію вкрай важкою, тоді як серед забезпечених громадян частка таких оцінок становить лише 19%.

Наскільки критичною, на Вашу думку, є ситуація з бездомністю в Україні?

Рис. 3.1

Сприйняття проблеми бездомності **на рівні конкретних громад є значно менш тривожним**, ніж загальнонаціональна оцінка. Лише 28% респондентів вважають ситуацію у своєму населеному пункті критичною (7% «дуже критична», 21% «скоріше критична»). Натомість переважна більшість (66%) не вбачає серйозної проблеми за місцем проживання (24% респондентів обрали варіант «зовсім не критична») (див. рис. 3.2).

Мешканці Сходу та Півдня значно частіше вважають місцеву ситуацію критичною (43% та 40%, відповідно), тоді як на Заході цей показник є мінімальним і становить лише 18%. Жителі сіл оцінюють ситуацію як не критичну (78%), що значно вище, ніж в обласних центрах (58%). Жінки схильні до більш критичних оцінок (33%), ніж чоловіки (22%). Серед бідних частка занепокоєних становить 36%, що суттєво перевищує показник серед забезпечених громадян (22%). Опитані старше 51 року частіше за молодь вважають ситуацію у своїй громаді «зовсім не критичною» (28% проти 23%), хоча загалом рівень критичності сприймається всіма віковими групами приблизно однаково, у межах 27–31%.

Наскільки критичною, на Вашу думку, є ситуація з бездомністю в громаді, в якій Ви постійно проживаєте?

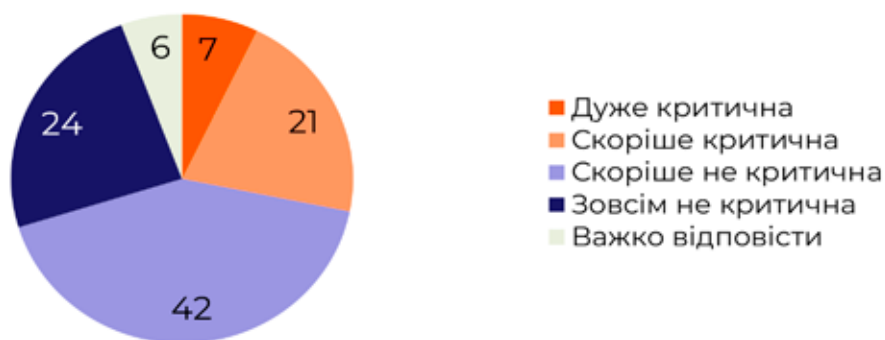

Рис. 3.2

Переважна більшість українців констатує **погіршення ситуації з бездомністю внаслідок повномасштабної війни**. Сумарно 76% опитаних вважають, що проблема загострилася, причому майже половина респондентів (48%) впевнені, що вона «значно загострилася». Лише 12% вважають, що ситуація залишилася на довоєнному рівні, а частка тих, хто помітив покращення, є мізерною, лише 4%. Ще 9% респондентів не змогли дати оцінку змінам (див. рис. 3.3).

Найбільш радикальне загострення («значно загострилася») фіксують мешканці Сходу (52%) та Півдня (50%), що безпосередньо пов'язано з близькістю до зони бойових дій. Мешканці обласних центрів дещо гостріше відчувають проблему (50% за варіант «значно загострилася») порівняно з жителями сіл (45%). Молодь віком 18-35 років оцінює ситуацію дещо стриманіше: 37% вважають, що вона «значно загострилася», тоді як у групах середнього та старшого віку цей показник перевищує 50%. Найбільш тривожними є оцінки серед бідних громадян: 61% стверджують, що ситуація значно погіршилася, якщо серед забезпечених лише 43%. Жінки також схильні бачити зміни як більш негативні: 52% (обрали варіант «значно загострилася») проти 43% серед чоловіків.

Як змінилася проблема бездомності в Україні за час повномасштабної війни?

Рис. 3.3

Водночас лише 39% населення вважає, що ситуація в їхній громаді загострилася за час повномасштабної війни. Тоді як 45% констатують, що ситуація не змінилась (рис. 3.4).

На Сході та Півдні про загострення ситуації говорять 56% та 48% мешканців відповідно, тоді як на Заході та в Центрі цей показник становить 29% і 34%, відповідно. В обласних центрах про загострення заявили 50% опитаних, тоді як у селах переважна більшість (59%) вважає, що ситуація не змінилася. Жінки частіше фіксують загострення проблеми (42%), ніж чоловіки (36%). Серед найбідніших верств населення рівень занепокоєння «значним загостренням» проблеми є найвищим і становить 28%, тоді як серед забезпечених громадян цей показник майже вдвічі нижчий — 15%.

Як змінилася проблема бездомності у Вашій громаді за час повномасштабної війни?

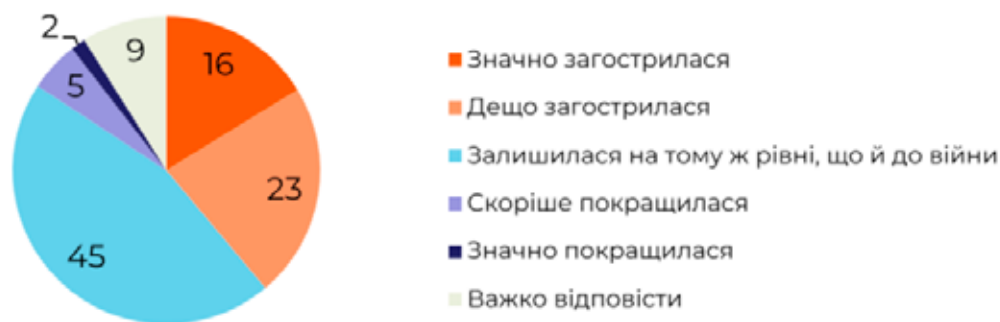

Рис. 3.4

42% опитаних протягом останнього місяця не зустрічали бездомних у своєму населеному пункті жодного разу. Водночас понад третина громадян бачить їх регулярно: 13% зустрічають таких осіб щодня, а 15% — кілька разів на тиждень. Ще 26% респондентів бачать бездомних рідше, від одного разу на тиждень до кількох разів на місяць (рис. 3.5).

Мешканці окремих регіонів зустрічають бездомних дещо частіше: щодня або кілька разів на тиждень бачать їх жителі Сходу (40%), Півдня (36%) і Києва (34%). На Заході та в Центрі ситуація дещо інша: близько половини мешканців не зустрічали таких осіб жодного разу (50% і 52%, відповідно) протягом останнього місяця. В обласних центрах лише 26% респондентів не бачили бездомних за місяць, тоді як у селах цей показник сягає 67%. Кожен п'ятий мешканець обласного центру (18%) зустрічає бездомних осіб щодня, в той час як в селах лише 6%.

Як часто за останній місяць Ви зустрічали бездомних осіб у Вашому населеному пункті?

Рис. 3.5

Найчастіше бездомних зустрічають поблизу магазинів чи ринків (55%) та біля сміттєвих контейнерів (48%). Також значна частина контактів відбувається безпосередньо в житлових зонах, у дворах будинків чи на дитячих майданчиках (34%), в транспортних вузлах біля метро чи зупинок (30%), парках, скверах (28%), залізничних або автовокзалах (25%) та біля церков / релігійних будівель (24%) (рис. 3.6).

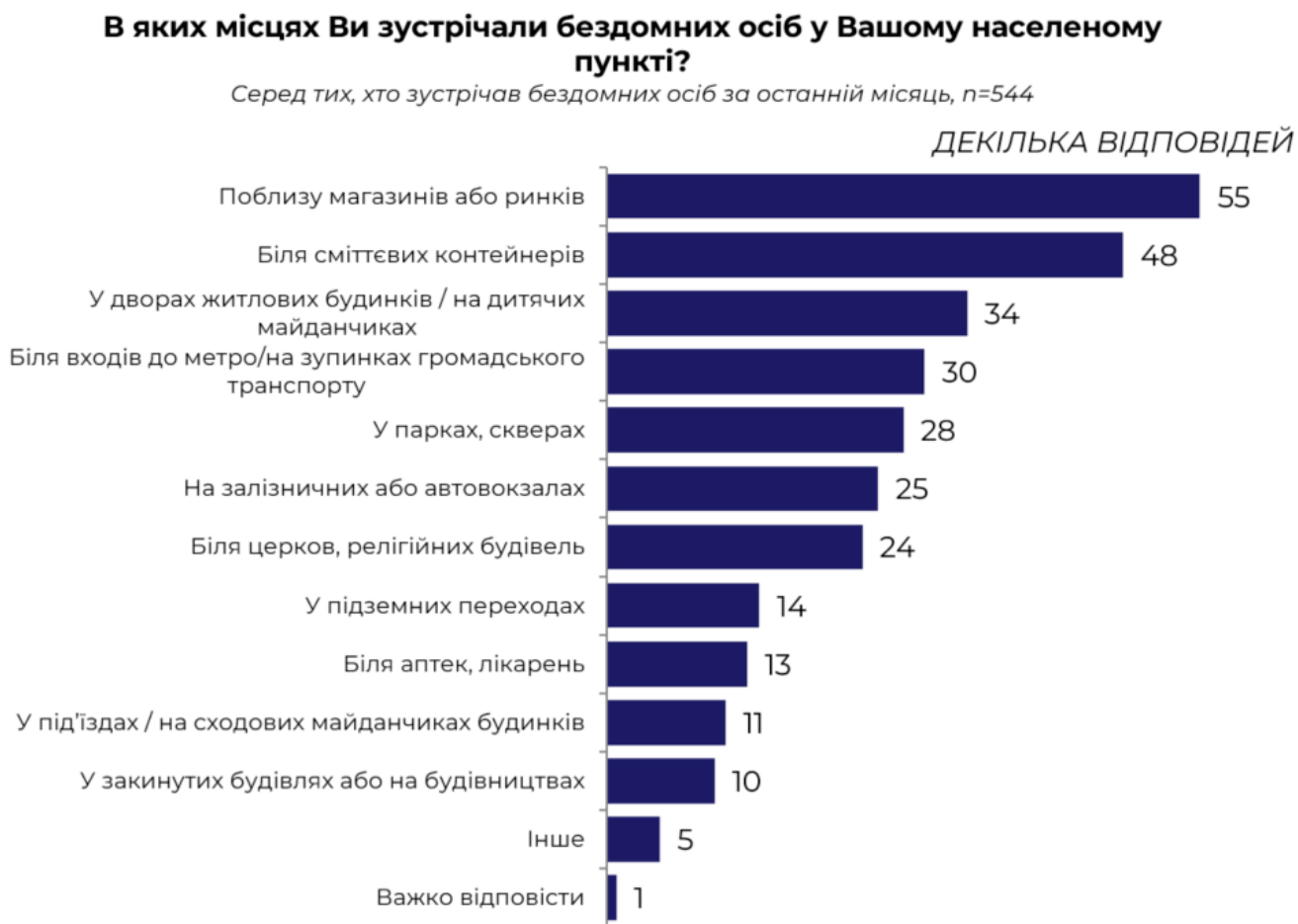

Рис. 3.6

У Києві значно частіше, ніж в інших регіонах, бездомних бачать біля сміттєвих баків (62%), дворах житлових будинків/на дитячих майданчиків (44%), та у підземних переходах (32%). Натомість на Сході ключовою локацією є зупинки громадського транспорту (51%). На Заході найчастіше від інших регіонів зустрічають у парках, скверах (30%) та біля аптек, лікарень (19%). Мешканці обласних центрів та інших міст набагато частіше зустрічають бездомних поблизу магазинів або ринків (56% і 58%, відповідно), біля сміттєвих контейнерів (58% і 40%, відповідно) та біля церков, релігійних будівель (28% і 21%, відповідно).

Ставлення до бездомних

Домінуючою емоцією при зустрічі з бездомними особами є співчуття - про це повідомили 64% опитаних. Значно менша частина респондентів відчуває стурбованість (25%) чи розчарування (23%). Страх, байдужість чи роздратування, зустрічаються значно рідше (від 4% до 7%) (рис. 3.7).

Частіше емоція співчуття фіксується серед респондентів Півдня (72%) в Центрі (69%) та Сході (63%), тоді як мешканці Києва дещо частіше відчувають стурбованість (30%) та роздратування (11%). На Сході спостерігається найвищий рівень розчарування (29%) та страху (13%). Мешканці обласних центрів і інших міст частіше відчувають стурбованість (28% і 23%, відповідно). Серед бідних верств населення рівень страху є найвищим (14%), тоді як забезпечені громадяни частіше за інших відчувають стурбованість (32%). Молодь (18-35 років) частіше за інші вікові групи відчуває стурбованість (28%), розчарування (29%) та байдужість (12%). Жінки виявляють більше співчуття 69% проти 59% у чоловіків та частіше відчувають страх (10% проти 4%). Для чоловіків більш характерна байдужість/оніміння (10% проти 2%).

Рис. 3.7

Переважає більшість опитаних (89%) **вважають бездомних повноправними членами суспільства**: 62% дали відповідь «однозначно так», а 27% «скоріше так». 8% респондентів мають протилежну думку (рис. 3.8). Найбільшу згоду з цим твердженням висловлюють мешканці Центру (69% відповіли «однозначно так») та Заходу (64%). У селах рівень беззастережного визнання прав бездомних є найвищим (70%), тоді як в обласних центрах та Києві цей показник дещо нижчий (55%). Люди з меншим рівнем статку частіше виявляють згоду: 70% серед малозабезпечених та 68% серед бідних верств однозначно вважають бездомних повноправними громадянами, тоді як серед забезпечених цей показник становить 56%. Серед вікових груп найбільшу згоду висловлюють люди середнього віку (36-50 років: 65%). Окрім

того, вищий рівень підтримки демонструють жінки (65% проти 59% серед чоловіків).

Рис. 3.8

Думки українців щодо ставлення суспільства до бездомних осіб розділилися. Найбільша група респондентів (39%) вважає це ставлення нейтральним («ані негативно, ані позитивно»), тоді як сумарно 39% опитаних оцінюють його як негативне. Позитивне ставлення відзначають лише 14% респондентів (рис. 3.9).

Найбільш критично налаштованим суспільство здається мешканцям Києва та Заходу, де негативне ставлення фіксують близько 45%. Натомість на Півдні зафіксовано найвищий показник нейтрального сприйняття (44%). Молодь (18-35 років) значно частіше помічає негативне ставлення у суспільстві (51%), тоді як серед людей старшого віку (51+) цей показник значно нижчий (30%). Водночас старше покоління частіше за молодь схильне вважати ставлення позитивним (22% проти 4%). Найбідніші верстви населення частіше за інших оцінюють ставлення суспільства як позитивне: 20% серед малозабезпечених і 22% серед бідних, натомість серед забезпечених і середньо забезпечених показник не перевищує 13%. Жителі сіл дещо частіше помічають позитивне ставлення (20%) ніж мешканці обласних центрів та інших міст (11% і 15%, відповідно). Чоловіки та жінки оцінюють ситуацію загалом подібно, хоча чоловіки дещо частіше схиляються до нейтральної оцінки (42% проти 36% у жінок).

На вашу думку, як українське суспільство ставиться до бездомних?

Рис. 3.9

Оцінка ставлення найближчого оточення респондентів до бездомних осіб є більш позитивною. Третина респондентів (34%) зазначає позитивне налаштування своїх близьких (27% «скоріше позитивно», 7% «дуже позитивно»), що майже втричі перевищує частку негативних оцінок, яка сумарно становить лише 12%. Майже половина опитаних (48%) характеризує ставлення свого оточення як нейтральне («ані негативно, ані позитивно») (рис. 3.10).

У Києві та на Півдні частіше відповідають про нейтральне ставлення (54% і 52%, відповідно). Мешканці сіл частіше зазначають краще ставлення свого оточення (44%), ніж в обласних центрах (25%). Бідні верстви населення частіше відзначають позитивне ставлення, ніж забезпечені (49% і 30%, відповідно). про позитивне ставлення оточення зазначають 44% старшої вікової групи (51+) і 23% молоді (18-35 років).

На вашу думку, як ваше найближче оточення ставиться до бездомних?

Рис. 3.10

На думку опитаних, лави бездомних осіб останнім часом найчастіше поповнюють люди з алкогольною або наркотичною залежністю (66%). Значна частка респондентів вказує і на групи, безпосередньо пов'язані з наслідками війни та соціальною незахищеністю: внутрішньо переміщені особи (37%), самотні пенсіонери (29%) та люди з психічними розладами чи важкими захворюваннями (28%) (рис. 3.11).

Які категорії громадян, на Ваше переконання, найчастіше поповнюють лави бездомних осіб останнім часом?

Рис. 3.11

У Києві частіше переконані, що бездомними стають через залежності (82%) та психічні розлади (43%). На Сході дещо частіше причиною бездомності називають статус ВПО (46%), одинокую старість (40%), статус ветерана війни (18%). В обласних центрах частіше акцентують увагу на залежностях (76%), статусі ВПО (39%) та особах, що звільнилися з місць позбавлення волі (25%).

Найважливішим **факторами бездомності** населення вважає алкогольну або наркотичну залежність (68%). На другому місці з великим відривом від інших причин стоять втрата житла через військові дії (45%) та бідність, відсутність засобів для існування (36%) (рис. 3.12).

Які з наведених факторів, на Вашу думку, є основними причинами того, що люди стають бездомними?

ДО ТРЬОХ ВІДПОВІДЕЙ

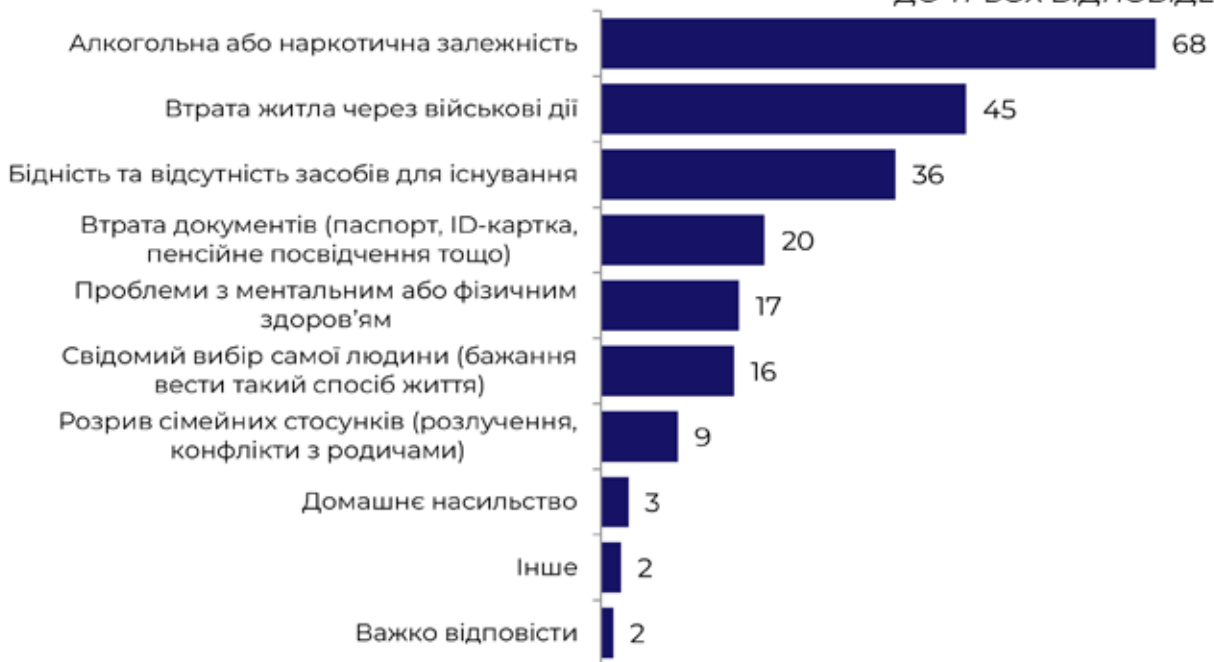

Рис. 3.11

Найчастіше про втрату житла через війну як причину бездомності говорять на Сході (53%). У Києві ж спостерігається найвищий рівень переконання у визначальній ролі залежностей (83%) та проблем із ментальним, фізичним здоров'ям (25%). Мешканці обласних центрів на відміну від респондентів з менших міст та сіл частіше акцентують на залежностях (76%) та ментальному здоров'ї (22%).

Оцінка можливостей для бездомних

Під час опитування респондентам було запропоновано оцінити рівень певних можливостей для бездомних за шкалою від 1 до 5, де 1 - це немає жодних можливостей, а 5 - є всі можливості. За результатами оцінки найвищі показники отримали можливість скористатися допомогою волонтерів або громадських організацій - 3,7 бала, відновити втрачені документи (паспорт, ІПН, тощо) - 3,4 бала, отримати гаряче харчування та чисту воду - 3,2 бала, отримати тимчасовий притулок (нічліг) у безпечному місці - 3,0 бала та знайти офіційну роботу/підробіток - 3,0 бала. Деяко гірше оцінили можливість отримати необхідну медичну допомогу - 2,9 бала, отримати соціальні виплати - 2,7 бала, отримати психологічну підтримку або консультацію юриста - 2,6 бала. Найгірше опитані оцінили можливість мати доступ до засобів гігієни (душ, прання, одягу) для бездомних - 2,3 бала.⁴ (рис. 3.13).

Рис. 3.13

Більшість населення (85%) переконане, що активне втручання держави дозволить знизити кількість бездомних у країні (рис. 3.14). Ця думка знаходить найбільшу підтримку серед молоді 18–35 років (89%), жінок (89%), мешканців сіл (87%) та обласних центрів (86%).

⁴ Загальна оцінка доступності послуг для бездомних осіб оцінювалася респондентами за п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де 1 – немає жодних можливостей, 5 – є всі можливості. На графіку (Рис. 3.13) наведені дані кількості відповідей у відсотках (%), а також середнє загальне значення для кожного із факторів.

Разом з тим у суспільстві залишаються стійкі стереотипи, спрощені уявлення, які перекладають відповідальність за бездомність на самих людей або зводять її до окремих особистих вад.

Наскільки Ви погоджуєтесь з наступними твердженнями?

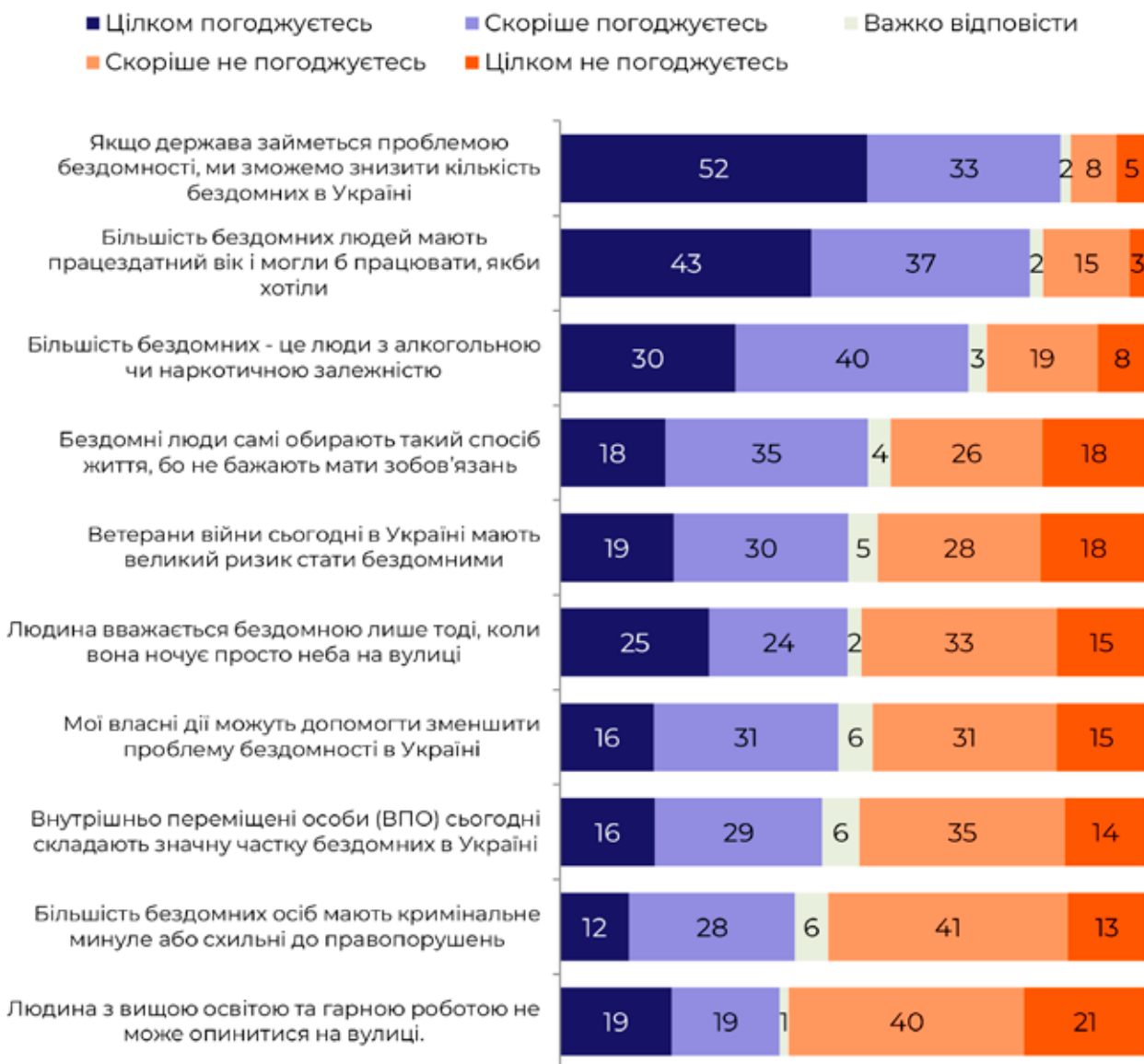

Рис. 3.14

Найпоширенішим є переконання, що більшість бездомних мають працездатний вік і **могли б працювати за наявності бажання**: з цим погоджуються 80% опитаних, а найвищий рівень згоди зафіксовано на Сході країни та в селах (по 84%).

70% респондентів пов'язують бездомність із **алкогольною чи наркотичною залежністю**; це переконання особливо поширене у Києві (77%), на Півдні (72%), Заході (70%) та серед молоді 18–35 років (78%).

Більше половини опитаних (53%) погоджуються з тезою, що бездомні **самі обира-**

ють такий спосіб життя, уникаючи зобов'язань, найчастіше цю думку поділяють респонденти віком 51 і старше (56%).

Близько половини (49%) дотримуються вузького визначення бездомності й вважають людину бездомною **лише тоді, коли вона ночує просто неба**; цей стереотип найбільш характерний для бідних верств населення (64%), старшого покоління (60%) та жінок (53%). 40% респондентів переконані, що більшість бездомних мають кримінальне минуле, хоча на Сході країни цей показник є найнижчим, лише 28%.

Водночас 61% не погоджуються з тим, що людина з вищою освітою та гарною роботою застрахована від життя на вулиці, лише 38% вважають освіту й зайнятість надійним захистом від бездомності.

Близько половини опитаних (49%) визнають, що **ветерани війни** сьогодні мають великий ризик стати бездомними. Схожий показник (45%) стосується внутрішньо переміщених осіб: найгостріше цю проблему відчувають на Сході (53%) та серед бідних верств населення (56%). Майже половина респондентів (47%) вірять, що їхні власні дії можуть допомогти зменшити проблему бездомності; найвищий рівень особистої готовності до дій демонструють мешканці сіл (56%) та заможні громадяни (55%).

Інформаційне поле щодо проблеми бездомності в Україні за останні три місяці значною мірою зосереджене на темах, пов'язаних із війною та благодійністю (рис. 3.15). Найпоширенішою інформацією є повідомлення про людей, які втратили дім через обстріли або окупацію та стали бездомними, про це зазначили 55% опитаних.

Згадайте все, що Ви бачили, чули або читали у засобах масової інформації (ТБ, новини, соцмережі) про проблему бездомності в Україні за останні три місяці. Які з наведених тверджень найкраще описують цю інформацію?

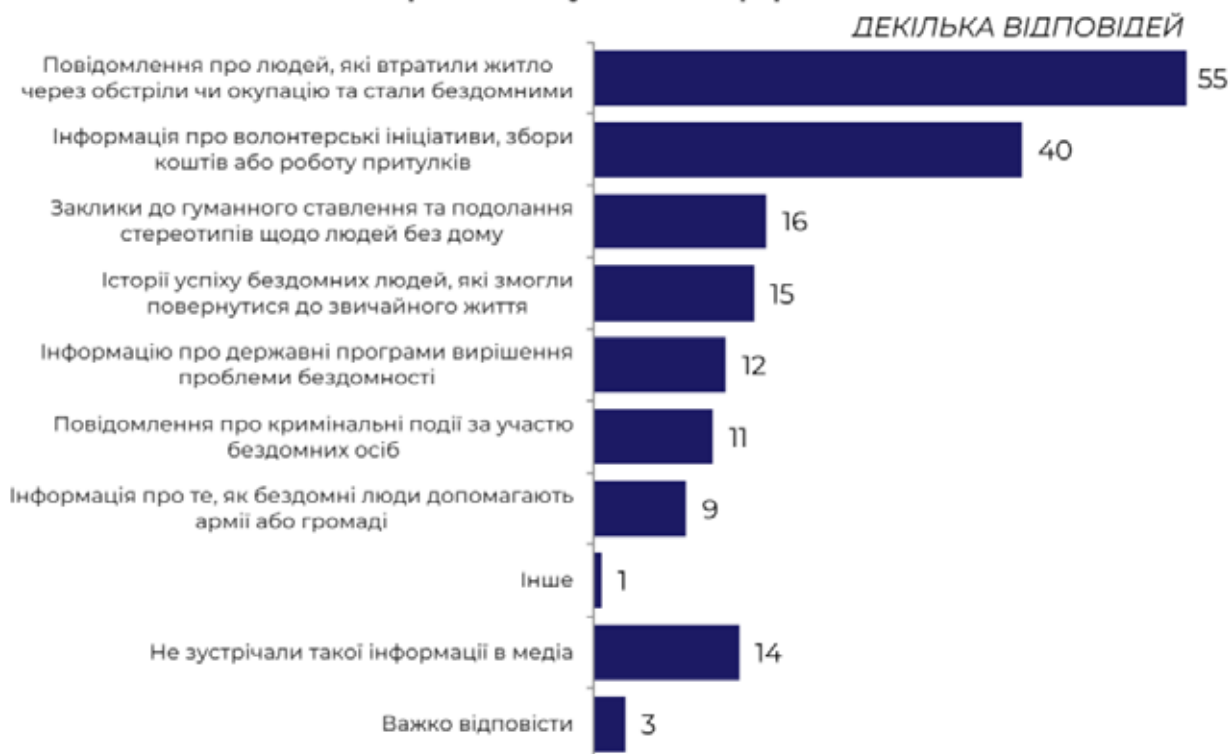

Рис. 3.15

40% респондентів бачили інформацію про волонтерські ініціативи, збори коштів або роботу притулків. Найвищий рівень обізнаності про благодійність спостерігається у Києві (53%), в обласних центрах (48%).

Лише 12% опитаних зустрічали інформацію про державні програми вирішення проблеми бездомності. Найчастіше про це чули мешканці сіл (15%).

Про кримінальні події за участю бездомних осіб чули 11% респондентів. Це питання найбільш актуальне для Києва (18%) та Східного регіону (17%).

Інформацію про те, як бездомні допомагають армії або громаді, бачили 9% населення.

14% українців взагалі не зустрічали інформації про бездомність у медіа протягом останніх трьох місяців. Найчастіше таку відповідь давали представники мешканці невеликих міст (17%).

Особистий досвід взаємодії

Переважна більшість населення зазначили, що надавали допомогу бездомним особам тим, чи іншим чином протягом останнього року (рис. 3.16). 43% опитаних віддавали одяг, взуття чи предмети побуту. Найчастіше це робили мешканці Києва (48%), Сходу(47%), Півдня(45%), Заходу(42%) та обласних центрів (51%), серед категорії населення 36- 50 років (46% - 36 – 50 років, 45% - 51+років). Жінки частіше віддавали речі порівняно з чоловіками (48% проти 37%)

Безпосередньо давали гроші в руки 42% респондентів. Цей вид допомоги найбільш популярний серед молоді 18 - 35 років (55%), населення віком 36- 50 (44%), забезпечених (49%) та чоловіків (49%).

41% купували бездомним їжу, воду або медикаменти. Така практика найбільш поширена серед забезпечених верств населення (47%), бідних (41%) та жителів обласних центрів (46%).

Грошові пожертви до спеціалізованих фондів робили 18%. Найвищий рівень підтримки фондів зафіксовано на Заході України (24%).

16% українців зазначили, що не надавали жодної допомоги протягом року. Найчастіше таку відповідь давали бідні та малозабезпечені верстви населення (26% і 21%, відповідно) та мешканці сіл (20%).

Чи доводилося Вам особисто надавати будь-яку допомогу бездомним особам протягом останнього року?

Рис. 3.16

Респонденти, які не надавали допомогу бездомним особам протягом останнього року, основними причинами називають відсутність фінансової можливості (31%) та брак довіри, вважають, що допомога буде використана на алкоголь чи подібні речі (24%). 18% респондентів не бачать сенсу в такій допомозі, вважаючи, що вона нічого не змінить у житті людини. Не знають, як саме ефективно допомогти (10%), вважають, що це обов'язок лише влади, а не громадян (5%), бояться за власну безпеку при контакті з бездомними (3%) набрали 10 і менше 10% (рис. 3.17).

Які основні причини того, що Ви не надавали допомогу бездомним особам?

Рис. 3.17

45% опитаних зазначають, що в їхньому населеному пункті є інфраструктура про бездомних (притулки, пункти обігріву чи нічліжки), 32% стверджують, що таких місць немає, а 23% респондентів не володіють інформацією про це (рис. 3.18).

**Чи є у Вашому населеному пункті (або громаді)
притулки, пункти обігріву чи нічліжки для
бездомних?**

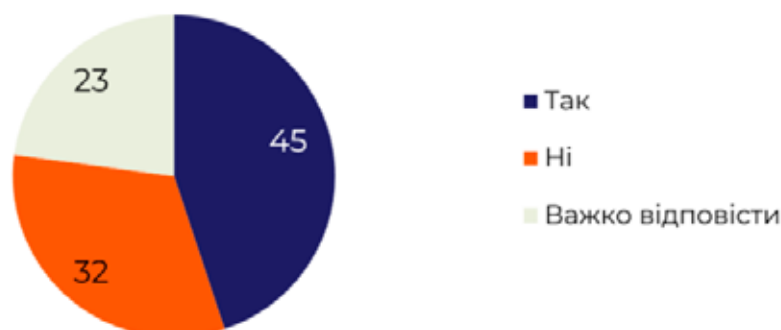

Рис. 3.18

Рівень обізнаності громадян про наявність інфраструктури для бездомних суттєво різниться залежно від регіону та типу поселення. Найвища обізнаність зафіксована в обласних центрах, де 61% жителів знають про наявність притулків. Серед регіонів лідером є Київ (58%). Найгірша ситуація спостерігається в селах, де більшість (59%) стверджує, що нічліжок чи пунктів обігріву немає, а підтверджують їх наявність лише 29%.

Більшість українців демонструють позитивне ставлення до ідеї відкриття притулку для бездомних поруч із власним будинком. Сумарно 68% опитаних підтримали б таку ініціативу (25% обрали «однозначно позитивно»), 15% мають нейтральне ставлення (обрали варіант «мені байдуже») (рис. 3.19).

Київ демонструє найнижчий рівень однозначної підтримки (11%) та найвищий рівень негативного ставлення (сумарно 18%). Також у Києві найбільший відсоток тих, кому байдуже 24%. На Заході та в Центрі зафіксовано найвищі показники позитивного ставлення (72% та 71% відповідно). Мешканці сіл найбільш прихильні до відкриття притулків (74% позитивних відповідей), тоді як в обласних центрах цей показник становить 62%. Найбільш прихильними є люди старшого віку (51+), серед яких 74% ставляться до ініціативи позитивно. Найвищий рівень однозначної підтримки спостерігається серед бідних верств населення (35%). Жінки загалом більш прихильні до відкриття центрів допомоги (73% позитивних оцінок), ніж чоловіки (62%).

Як би Ви поставилися до того, якби поруч із будинком, де Ви проживаєте, відкрили центр допомоги або притулок для бездомних?

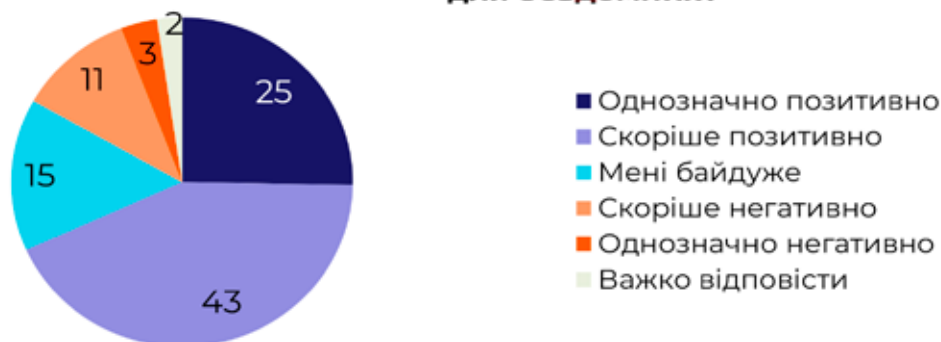

Рис. 3.19

Оцінка окремих ініціатив

На думку опитаних, найбільшу відповідальність за вирішення проблеми бездомності в Україні несе місцева (39%) і центральна влада (38%), трохи менше суспільство (16%) і найменше — благодійні організації, лише 2% (рис. 3.20).

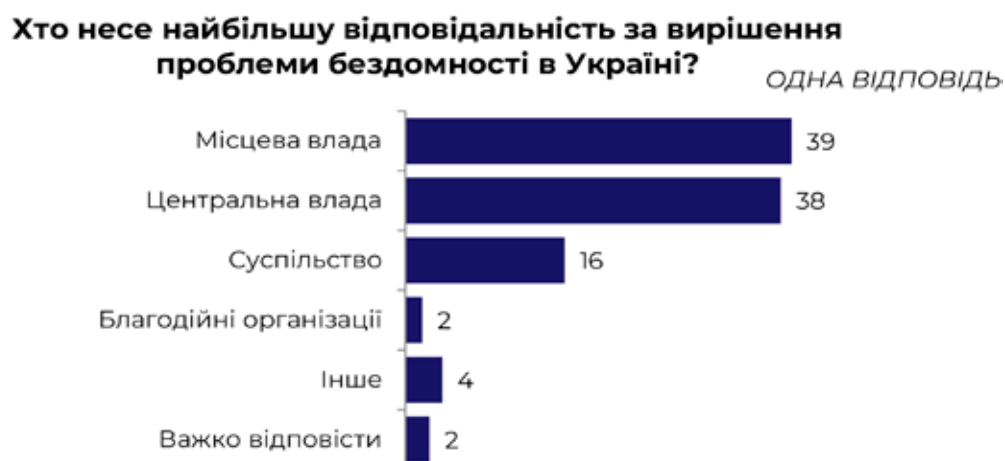

Рис. 3.20

Найчастіше про те, що найбільшу відповідальність за вирішення проблеми бездомності має нести місцева влада, зазначали у Києві, на Півдні (по 43%), серед мешканців міст (45-42%) та забезпеченого населення (43%). На центральну владу частіше покладали цю відповідальність мешканці сіл (43%) та представники бідніших верств населення (43%).

Шоста частина опитаних вважає, що відповідальність лежить на громаді загалом (обрали «суспільство» 16%). Цей показник найвищий у селах (21%).

Благодійні організації (2%) майже не розглядаються як основні відповідальні фонди за розв'язання проблеми.

При цьому, оцінюючи діяльність інституцій у цій сфері, опитані кращі оцінки надали громадським організаціям та благодійним фондам: 64% схвально оцінюють їхню діяльність (7% - «відмінно», 24% - «добре», 33% - «задовільно»). Роботу місцевої влади схвально оцінили 40% (2% - «відмінно», 12% - «добре», 28% - «задовільно»), а центральної влади - лише 18% (в основному - задовільно). (рис.3.21).

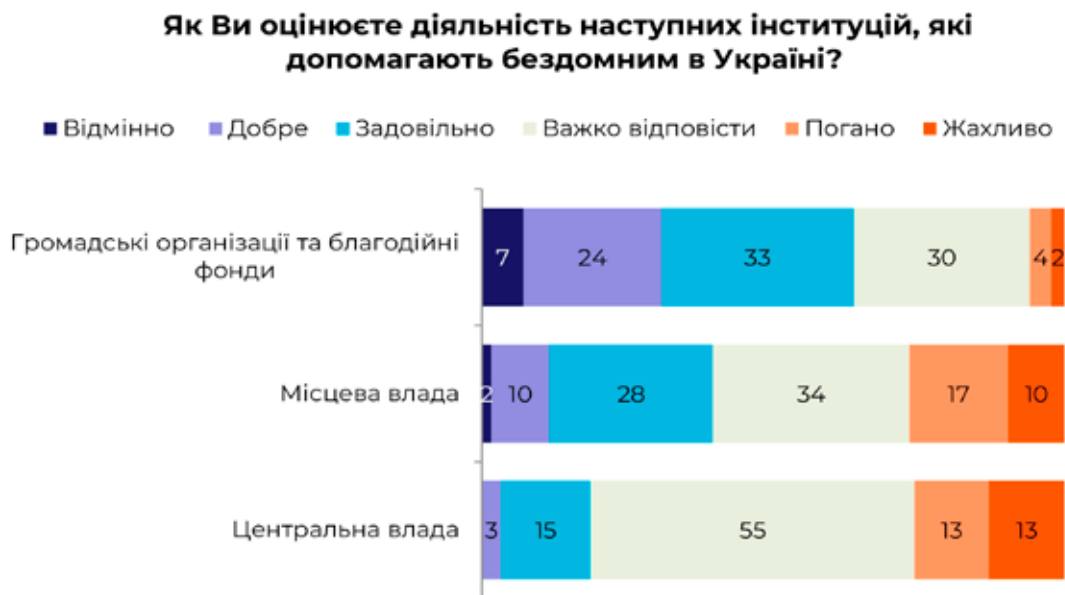

Рис. 3.21

Діяльність громадських організацій та благодійних фондів високо оцінюють в Києві (35%), на Сході (35%), Заході (34%), в обласних центрах (33%), селах (33%).

Місцеву владу краще оцінюють на Заході, Сході, в Центрі (по 14%) та селах (17%). Центральну владу - на Півдні (5%).

Серед можливих ініціатив, що спрямовані на **вирішення проблем бездомності** в Україні найбільшими ефективними вважають допомогу у працевлаштуванні та професійне перенавчання (45%), розширення мережі центрів реабілітації (44%), будівництво житла для тимчасового проживання (40%) та будівництво більшої кількості притулків (33%) (рис. 3.22).

Які з наведених ініціатив Ви вважаєте найбільш ефективними для вирішення проблеми бездомності в Україні?

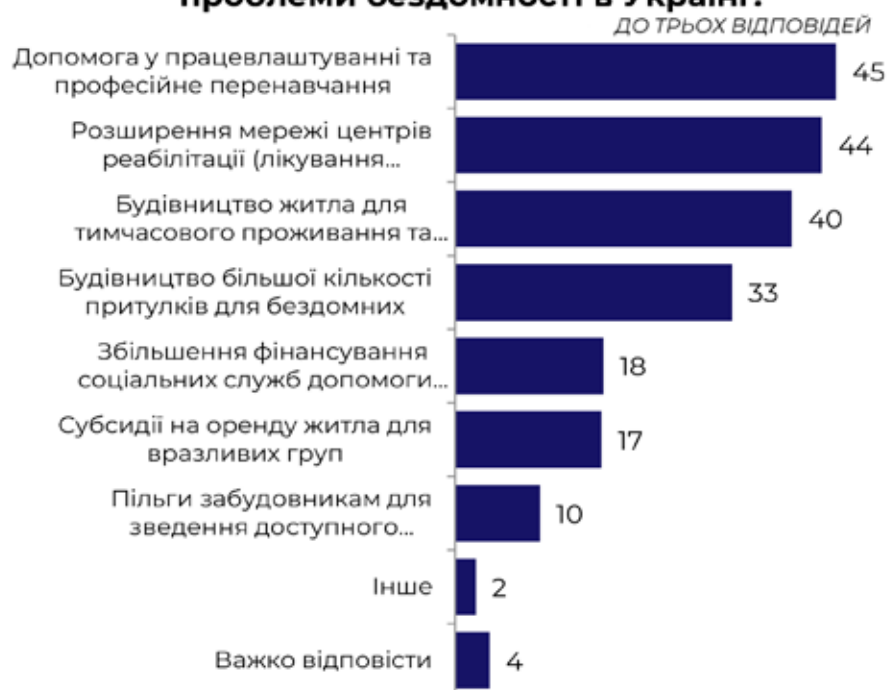

Рис. 3.22

**ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ
ПРОБЛЕМИ БЕЗДОМНОСТІ.
РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА
ПРОПОЗИЦІЇ**

Представлені нижче висновки та рекомендації є результатом комплексного аналізу поточної ситуації та наявних аналітичних даних. Зважаючи на суттєве загострення проблеми та появу нових категорій уразливості внаслідок повномасштабної війни, пропонується низка ініціатив для трансформації системи соціальних послуг, які окреслюють зони відповідальності для різних рівнів державного управління та громадського сектора з метою створення цілісної системи реінтеграції. Водночас поточні тенденції вказують на низьку ймовірність суттєвого скорочення бездомності в Україні за теперішніх умов. На основі зібраних даних виокремлено низку стримуючих факторів, які заважають вирішенню цього питання:

- 1. Відсутність фінансування, що посилюється умовами війни.** Відсутність геріатричних пансіонатів, фудбанків, нестача соціального житла, соціальних працівників тощо становлять об'єктивні бар'єри для скорочення бездомності.
- 2. Відсутність об'єктивних оцінок рівня бездомності,** зокрема відсутність усвідомлення масштабів проблеми з бездомністю, що унеможлиблює запровадження та оцінку ефективності державної політики. Збір таких даних необхідно запроваджувати як на національному, так і на муніципальному рівнях.
- 3. Відсутність усталеної державної політики** щодо вирішення питань бездомності. Необхідно пробувати запозичувати наявний досвід роботи з бездомними в інших країнах, наприклад програми, що запроваджені у скандинавських країнах.
- 4. Недостатня взаємодія** громадських організацій з державною та муніципальною владою, недостатня поширеність або відсутність стратегічних програм, спрямованих на подолання бездомності.
- 5. Відсутність мотивації** з боку самих бездомних. У цьому випадку існує ризик, що такі особи не готові будуть дотримуватись вимог для отримання соціального житла.

Для розв'язання проблеми необхідне вироблення та запровадження довготривалої державної програми з подолання бездомності з урахуванням успішного міжнародного досвіду. Це передбачає наступні кроки:

- **Запровадження системи моніторингу та доказової бази** для прийняття рішень. Експерти наголошують, що ефективна державна програма має спиратися на систематично зібрані надійні дані, зокрема адміністративні реєстри, результати опитувань самих бездомних, експертні оцінки, а також на результати досліджень та релевантну аналітику. Лише за наявності доказової бази, поєднаної з довгостроковим плануванням і цільовим державним фінансуванням, стає можливим перехід від реактивного реагування («гасіння пожеж») до проактивних рішень і системних змін.
- **Формування інтегрованої системи послуг.** Пропонується відійти від практики ізольованих проєктів і перейти до цілісної, стійкої системи підтримки бездомних. Це передбачає визначення стратегічних пріоритетів і видів послуг, що

потребують першочергової підтримки, запровадження механізму державного фінансування. Замість фінансування утримання комунальних установ, держава в особі єдиного закупника може оплачувати чітко визначені пакети соціальних послуг, що дозволить розробити та кодифікувати чіткі стандарти їх надання, а також сформуванню нормативно-правову базу, зокрема в частині будівництва і розподілу соціального житла.

- **Розширення інфраструктури соціальних послуг.** Необхідне збільшення мережі установ, які надають послуги бездомним, зокрема геріатричних закладів, закладів первинної медичної допомоги, а також установ, що надають паліативну допомогу.
- **Розвиток кадрового потенціалу.** Необхідна підготовка достатньої кількості соціальних працівників, які спеціалізуються на роботі з бездомними, у тому числі з їхнім індивідуальним супроводом.
- **Сприяння легальній зайнятості.** Держава має створити механізми гарантованого офіційного працевлаштування бездомних. Це дозволить зокрема подолати наслідки дискримінації, з якими вони стикаються в умовах тіньової зайнятості.
- **Забезпечення доступу до послуг незалежно від наявності документів.** Необхідно внести зміни до чинних нормативно-правових актів, які надавали б бездомним право отримувати соціальні та медичні послуги паралельно з процедурою відновлення документів, а не після її завершення.

Окрім цього, пропонується посилення спроможності місцевої влади та територіальних громад, які мають відігравати ключову роль у практичній реалізації політики щодо бездомності. До основних рекомендацій на цьому рівні належать такі:

- **Проведення регулярної оцінки потреб.** Громади мають систематично проводити якісні та кількісні дослідження потреб у соціальних послугах, без чого неможливе стратегічне планування та пріоритизація послуг. Наразі соціальна робота в багатьох громадах ведеться хаотично, без аналізу реальних потреб.
- **Створення реєстру бездомних осіб,** куди будуть інтегруватись дані Центрів обліку бездомних у громадах та дані громадських організацій, які працюють з бездомними. Такий реєстр забезпечить реальний облік бездомних в режимі реального часу.
- **Муніципальне фінансування та цільові програми.** Громади мають виділяти ресурси на превентивну роботу, а також фінансувати конкретні соціальні ініціативи та забезпечувати діяльність центрів ресоціалізації.
- **Партнерство з громадськими організаціями.** Місцева влада має активно залучати НКО та волонтерські організації до надання послуг, зокрема надаючи їм приміщення на пільгових умовах і передаючи соціальне замовлення організаціям, які мають експертизу в роботі з бездомними.

- **Інституційна незалежність від волі керівництва.** Ефективність соціальної роботи на місцях не має залежати від особистої позиції керівника громади. Це потребує закріплення відповідних зобов'язань на рівні центрального законодавства та механізмів контролю за їх виконанням.

Громадянське суспільство є необхідним учасником системної роботи з подолання бездомності. Воно має відігравати роль не лише виконавця, а й сприяти трансформації суспільних установок.

- **Зміна суспільного ставлення до бездомних.** Ключовим завданням є подолання стигми: бездомність має сприйматися не як особистий вибір чи моральний вирок, а як наслідок життєвих обставин, від яких немає страхування. Це передбачає зміну не лише установок, а й дискурсу бездомності – мови, якою суспільство говорить про цю проблему.
- **Широка інформаційна кампанія.** Громадськість потребує системного просвітництва про те, хто такі бездомні, через які обставини вони опиняються на вулиці, як слід реагувати при зустрічі з ними, в який спосіб можна допомогти, а в який - нашкодити.
- **Недопустимість ієрархії вразливості.** В умовах війни суспільство схильне розставляти пріоритети між категоріями людей, що потребують допомоги. Експерти наголошують на тому, що бездомні, ветерани та ВПО без житла - це взаємопов'язані групи, які однаково страждають від наслідків війни.
- **Розвиток культури благодійності та цільової підтримки організацій.** В Україні благодійна підтримка організацій, що працюють з бездомними, залишається вкрай слабкою, через що більшість з них структурно залежать від іноземних фондів. Існує необхідність формування культури адресних пожертв. В якості орієнтиру можна розглянути механізм, запроваджений у Польщі, що дозволяє громадянам спрямовувати частину податку на обрану благодійну організацію.
- **Вплив на владу та залучення громадського контролю.** Громадські організації та активісти мають системно впливати на владу (як на місцевому, так і на центральному рівні) задля виконання ними зобов'язань щодо соціального захисту.

Забезпечення соціальним житлом є одним із ключових елементів системного вирішення бездомності. Тут доцільною є впровадження європейського принципу, **«Спочатку житло» (Housing First)**, який дозволив скоротити рівень бездомності у багатьох країнах. Водночас слід зауважити, що цей інструмент потребує комплексного підходу. Надання житла має бути частиною ширшого комплексу заходів, що включає психологічний і соціальний супровід, сприяння працевлаштуванню та поетапну підготовку бездомної особи до самостійного життя. Житло без такого супроводу ризикує або перетворитися на систему, якою зловживатимуть, або просто відтермінувати повернення людини до попереднього стану.

Соціальне житло є необхідним, але недостатнім інструментом реінтеграції, оскільки воно працює лише в поєднанні з тривалим індивідуальним супроводом. Опти-

мальною формою такого забезпечення є модель соціальних гуртожитків або готелів із чіткими правилами проживання, що слугує перехідним етапом між придуком і самостійним життям. Передача нерухомості у власність є недоцільною з огляду на високі ризики шахрайства та загальну неготовність осіб до такої відповідальності.

Питання відбору та попередніх умов для надання житла є дискусійним. З одного боку, пропонується підхід, за якого особа має продемонструвати тверезість і готовність до працевлаштування ще до заселення. З іншого боку, існує позиція, що таку готовність доцільніше оцінювати безпосередньо в процесі супроводу, оскільки суворі формальні критерії на практиці відсікають саме тих, хто найбільше потребує допомоги. Водночас узгодженим є підхід до характеру самого супроводу: на початковому етапі забезпечується підтримка в побутових, робочих і фінансових питаннях, а згодом її інтенсивність поступово зменшується до періодичного моніторингу. Тривалість підтримки є індивідуальною, а для певних категорій (зокрема, осіб із хронічними захворюваннями або тривалою залежністю) вона може бути необмеженою в часі.

Таблиця А.1. Перелік закладів, в яких здійснено обстеження бездомних осіб у м. Київ

№	Назва закладу (центра, точки)
1	Будинок соціального піклування (відділення «соціальний готель»), вул. Олекси Гірника (колишня Суздальська), 4/6
2	Лівобережне відділення виявлення та обліку бездомних осіб (структурний підрозділ Київського міського Будинку соціального піклування), вул. Рогозівська, 4/16
3	Будинок соціального піклування (відділення - нічне перебування), вул. Олекси Гірника (колишня Суздальська), 4/6
4	Правобережне відділення виявлення та обліку бездомних осіб (структурний підрозділ Київського міського Будинку соціального піклування), вул. Гарматна, 16/85
5	Громадська організація «Дім Милосердя Київ»
6	Притулок для бездомних людей (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Києві)
7	Площа перед Залізничним вокзалом «Південний»

Таблиця А.2. Перелік закладів, в яких здійснено обстеження бездомних осіб у м. Одеса

№	Назва закладу (центра, точки)
1	ВГО «Українська служба порятунку»
2	Годування та допомога на вулиці, парк Преображенський (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Одесі)
3	Годування та допомога на вулиці, площа Привокзальна 1 (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Одесі)
4	Годування, кінцева зупинка трамвая №28, вул. Дальницька (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Одесі)
5	Притулок для бездомних осіб, вул. Дальницька, 50/33 (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Одесі)
6	Денний центр, вул. Дальницька, 50/33 (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Одесі)

7	КЗ «Одеський міський центр реінтеграції осіб без визначеного місця проживання», вул. Балтська дорога, 2
8	КЗ «Одеський міський центр реінтеграції осіб без визначеного місця проживання», вул. Ціолковського 1
9	Християнська місія «Нове життя», вул.Танкістів, 43 А

Таблиця А.3. Перелік закладів, в яких здійснено обстеження бездомних осіб у м. Харків

№	Назва закладу (центра, точки)
1	Денний центр (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м. Харкові)
2	Годування та допомога на вулиці, вул. Гоголя, 4 (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м. Харкові та РО «РМ «КАРІТАС-СПЕС-ХАРКІВ»)
3	Притулок для бездомних осіб (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м.Харкові)
4	Допомога на колесах, вул. Барабашова 36 (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м. Харкові)
5	Допомога на колесах, Південний залізничний вокзал (Філія БО БФ «ДЕПОЛЬ УКРАЇНА» у м. Харкові)
6	КЗ «Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб», вул. Миру, 102

Таблиця А.4. Перелік закладів, в яких здійснено обстеження бездомних осіб у м. Львів

№	Назва закладу (центра, точки)
1	ЛМГО «ОСЕЛЯ»
2	Філія соціальної роботи з бездомними людьми Центру соціальних послуг «Джерело», вул. Кирилівська, 3А

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ КІЛЬКОСТІ БЕЗДОМНИХ ОСІБ

1. Збір даних

Збір даних у центрах здійснюється протягом 30 календарних днів.

Для центрів⁵, в яких всіх осіб цільової групи (далі – осіб) можна знайти за одне відвідування (наприклад, нічліжка, яка закривається у певний час) або за обмежену кількість відвідувань (наприклад, час коли видається їжа) формується вибірка днів збору даних (див. табл. 1).

Таблиця 1. Дні збору даних з різних закладів протягом 30-денного періоду обстеження

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		
За-клад 1		○					○					○					○					○					○					
За-клад 2			○					○					○					○					○					○				
За-клад 3				○					○				○						○					○					○			
За-клад 4					○					○				○						○					○						○	
За-клад 5	○					○					○				○					○						○						
За-клад 6		○					○					○				○					○						○					
За-клад 7			○					○					○					○					○					○				
За-клад 8				○					○				○						○					○					○			
За-клад 9					○					○				○						○					○						○	
За-клад 10	○					○					○				○						○					○						

⁵ У цьому дослідженні центри це заклади, що надають послуги для бездомних людей: нічліжки, точки, де їх годують тощо.

У випадку, якщо особи можуть перебувати у центрі протягом певного часу, наприклад протягом дня, і при цьому покидати центр та повертатися до нього, для кожного центру формується вибірка двогодинних часових інтервалів (часових сегментів), протягом яких здійснюється збір даних (див. табл. 2). Для кожного центру часові сегменти визначаються організаторами обстеження до його проведення.

Таблиця 2. Часовий сегмент збору даних у закладах протягом суток, в які здійснюється збір даних

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Заклад 1	о	о			о	о			о	о			о	о			о	о			о	о		

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Заклад 2		о	о			о	о			о	о			о	о			о	о			о	о	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Заклад 3			о	о			о	о			о	о			о	о			о	о			о	о

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Заклад 4	о			о	о			о	о			о	о			о	о			о	о			о

Далі схема повторюється

При зборі даних у відповідний день та, у разі необхідності, у відповідний часовий сегмент у закладі фіксується така інформація:

1. Місто;
2. Назва закладу;
3. Календарна дата;
4. Оцінка загальної кількості відвідувачів (осіб цільової сукупності) які відвідують заклад протягом дня/добы коли здійснюється спостереження;
5. Час (годин, хвилин);
6. Загальна кількість відвідувачів (осіб цільової сукупності) на час збору даних (день, часовий сегмент);
7. Заповнена анкета (додаток 1) по випадково відібраних особах;
8. ПІБ особи, яка здійснювала збір даних.

Відбір осіб для опитування

Для опитування у кожному центрі формується випадкова вибірка респондентів (осіб цільової сукупності). Кількість опитаних у певний день/добу або часовий сегмент становить 10 осіб.

Якщо загальна кількість осіб у центрі на момент опитування або протягом часового сегменту становить 10 або менше – опитуються всі особи.

Якщо загальна кількість осіб у центрі на момент опитування або протягом часового сегменту більше 10, то опитуються 10 випадково відібраних осіб. При цьому у щоденнику інтерв'юера фіксуються стать та приблизний вік осіб, які відмовилися від опитування.

Для забезпечення кращого охоплення сукупності осіб під час опитування оцінка загальної кількості осіб цільової сукупності, які відвідують заклад протягом дня/добу або часового сегменту коли здійснюється спостереження, ділиться на 10, визначається наближений крок опитування, опитування здійснюється за годинниковою стрілкою або за серпантинном так, щоб сукупність осіб була приблизно упорядкована за одним із зазначених принципів.

Наприклад, на момент опитування (всі особи зайняли місця у закладі для ночівлі, або основна частина осіб зібралася біля закладу для харчування, або очікувана кількість осіб, які відвідують заклад протягом двох годин часового сегменту) наближена загальна кількість осіб становить 39. Тоді наближений крок відбору становитиме $39 : 10 = 4$. Після умовного упорядкування всієї сукупності осіб за порядком обходу (за годинниковою стрілкою, серпантинном, за часом) має бути опитаною кожна четверта особа. Якщо після обходу всієї сукупності осіб кількість опитаних є меншою за 10 через відмови або закінчення маршруту обходу, обхід продовжується у тому ж порядку і до опитування запрошуються ще не опитані особи з таким же кроком відбору.

2. Оцінка кількості бездомних осіб, які відвідують центри у певному місті

Після проведення опитування кількість бездомних, які відвідають певний i -й центр \hat{N}_i визначається за формулою:

$$\hat{N}_i = \frac{1}{k_i} \sum_{j=1}^{n_i} 1 / f_{ij} \quad I=1,2, \dots, I,$$

де f_{ji} – імовірність відбору особи j у центрі i ;

k_i – константа для кожного центру i ;

I – загальна кількість центрів.

Для відбору з рівними ймовірностями обсягу вибірки n_i :

$$k_i = n_i / N_i.$$

З урахуванням можливості відбору осіб у різних центрах

$$k_i = \bar{k} / av_i \left(\frac{n_{oi}}{n_{io}} \right),$$

де n_{oi} – кількість осіб відібраних у центрі i , які зазначили, що відвідують також центр o (тобто відносяться також до генеральної сукупності центру o),

n_{io} – кількість осіб відібраних у центрі o , які зазначили, що відвідують також центр i (тобто відносяться також до генеральної сукупності центру i),

$$\bar{k} = \frac{\sum_{i=1}^I k_i}{I}, \quad av_i \left(\frac{n_{oi}}{n_{io}} \right) = \frac{\sum_{o=1}^I \frac{n_{oi}}{n_{io}}}{I}$$

($i = 1, 2, \dots, I$ – кількість центрів; $o = 1, 2, \dots, I$).

$$\hat{N}_{io} = \frac{n_{io}}{k_i}, \quad \hat{N}_{oi} = \frac{n_{oi}}{k_o}$$

де N_{io} – кількість осіб генеральної сукупності центру i , які відвідують також центр o (тобто відносяться також до генеральної сукупності центру o)

N_{oi} – тобто відносяться також до генеральної сукупності центру o , які відвідують також центр i (тобто відносяться також до генеральної сукупності центру i).

Очевидно, що для генеральної сукупності $N_{io} = N_{oi}$.

Оцінка загальної кількості бездомних осіб, які відвідують всі центри певного міста, розраховується за формулою:

$$\hat{N}_{міста} = \hat{N}_1 + \hat{N}_2 + \dots + \hat{N}_I - \hat{N}_{21} - \hat{N}_{31} - \hat{N}_{32} - \dots - \hat{N}_{11} - \hat{N}_{12} - \dots - \hat{N}_{I-1}$$

3. Наближена оцінка кількості бездомних осіб, які не відвідують центрів у певному місті

Для оцінки кількості бездомних осіб, які не відвідують центрів, використовується процедура «снігової кулі», але таким чином, щоб забезпечити максимально можливу репрезентативність отриманих даних та наближену оцінку кількості таких осіб. Метод «снігової кулі» в основному використовується як неформальний метод для отримання умовно репрезентативної вибірки одиниць у генеральній сукупності, яку дуже важко

обстежити.

Процедура вибірки передбачає відбір початкової вибірки одиниць з цільової сукупності. Цей відбір базується на процедурах, які є максимально випадковими (випадковий відбір, наскільки це можливо). Часто всі доступні одиниці цільової сукупності включаються до початкової вибірки. Це нульова хвиля опитування. У даному випадку початкова вибірка відповідає вибірці осіб у певному закладі – n_0 . Тобто нульова хвиля опитування за методом «снігової кулі» буде сформована на основі інформації, отриманої від осіб, опитаних у певному центрі. Очікується, що до нульової хвилі буде включено приблизно 10 опитаних осіб на кожному етапі обстеження.

У цьому обстеженні початкова вибірка формується на щотижневій основі.

Інформація, зібрана в ході опитування, реєструється для відібраних осіб, а також визначаються інші особи, які належать до цільової сукупності та мають певні зв'язки з особою з початкової вибірки, але не присутні в початковій вибірці. Всі такі особи включаються до другої хвилі опитування. Критерії включення особи в опитування є такими:

1. Особа має бути названа кимось, хто вже включений до вибірки;
2. Особа відповідає критеріям включення до цільової сукупності;
3. Особа підтверджує свою відповідність критеріям включення до цільової групи;
4. Особа погоджується взяти участь в опитуванні.

Наступна, перша хвиля обстеження формується аналогічним чином: вона складається з тих осіб, які названі в нульовій хвилі.

Кількість зв'язків осіб з нульової вибірки, що використовуються для формування першої хвилі, обмежується 5 зв'язками. Це зменшує вплив на результати опитування осіб з великою кількістю зв'язків.

При використанні методу «снігової кулі» особи цільової сукупності можуть бути включені до вибірки одним із таких способів:

1. призначення особи кимось, хто вже включений до вибірки;
2. у виняткових випадках особи, випадково знайдені під час формування першої хвилі опитування, можуть бути включені до вибірки.

Опитування осіб першої хвилі здійснюється з їх згоди та у погоджених з ними місцях.

У переважній більшості випадків розмір цільової сукупності в опитуванні за методом «снігової кулі» оцінюється на основі результатів лише нульової та першої хвилі. Найпростіша функція оцінювання виглядає наступним чином:

$$\hat{N}_{sb} = n_0 \cdot \frac{t}{r}$$

де \hat{N}_{sb} — оцінка розміру цільової сукупності;

n_0 — розмір початкової вибірки (у даному випадку це розмір першої хвилі);

r — загальна кількість зв'язків між одиницями початкової вибірки;

t — загальна кількість зв'язків між одиницями початкової вибірки та між одиницями початкової вибірки й одиницями, відібраними для першої хвилі (тобто t включає r).

Як правило, розміри цільової сукупності, отримані за допомогою методу «снігової кулі», дещо занижені, і це слід враховувати при аналізі результатів.

4. Наближена оцінка кількості бездомних на національному рівні

Враховуючи незначне охоплення території України при проведенні оцінки кількості бездомних осіб, для отримання відповідних оцінок на національному рівні (по Україні в цілому) за результатами дослідження у містах мають бути побудовані моделі взаємозв'язку визначених кількостей бездомних та оцінок за адміністративними даними, $H_{\text{адм.міста}}$:

$$\hat{N}_{\text{обст,міста}} = f(H_{\text{адм,міста}}) + \delta$$

де δ – оцінка похибки вимірювання чисельності бездомних.

Оцінки кількості бездомних осіб за адміністративними даними доцільно мати по всіх адміністративно- територіальних одиницях (містах), де такий облік ведеться, на щомісячній основі (наприклад, січень – грудень 2025 року та січень-квітень 2026 року).

При цьому моделі взаємозв'язку теоретично можуть бути побудовані як для бездомних, які відвідують відповідні центри (заклади), так і для кількості бездомних, визначеної з урахуванням і тих, хто не відвідує ніяких закладів.

Враховуючи наявність адміністративних даних по всій території України, отримані моделі можуть бути використані для оцінки загальної кількості бездомних по Україні з відповідними припущеннями.

